

nyafka → *nyafog*

nyafog **A:** 1621 *Nyófogni* [sz.] (Szenczi Molnár: Dict.); 1750 *nyifogok* (Wagner: Phras. *Gannio* a.); 1784 *nyafogat* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 58); 1787 *nyüfögve* [sz.] (MNy. 65: 346); 1790 *nyefegése* [sz.] (NSz.); 1879 *nyeffeg* (Nyr. 8: 525); NYJ. *nyefég, nyófog* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1621 '⟨disznó⟩ rőfög | grunzen ⟨Schwein⟩' (Szenczi Molnár: Dict.) (↑); **2.** 1750 '⟨róka, kutya stb.⟩ nyüszít, vonít | ⟨Fuchs, Hund usw.⟩ winseln, heulen' (Wagner: Phras. *Gannio* a.) (↑); **3.** 1763 '⟨főleg gyermek⟩ nyöszörög, nyűgösködik; siránkozik | quengeln, greinen ⟨haupts. Kind⟩; lamentieren' # (NSz.); **4.** 1787 'orrhangon v. a szavakat kényeskedően elnyújtva beszél | năseln; die Wörter gesucht dehnend sprechen' (MNy. 65: 346) (↑)

nyafka **A:** 1844 *nyafka* (PestiD. 1844. júl. 7.: 15); 1845 *nyafka* (NSz.) **J:** 'siránkozó, kényeskedő, nyűgösködő ⟨gyerek, nő⟩ | quengelig, pimpelig, zimperlich'

■ Onomatopoeitikus eredetű töből származó szócsalád. | ⊕ A szótó a →*nyávog* tövével függ össze. Az igevégződés gyakorító képző.

■ A **nyafka** játszi szóalkotás. | ⊕ A szótóhoz illesztett *-ka* kicsinyítő képzővel keletkezett. ⊖ Tájszó ugyanebből a töből: *nyafli* 'nyafka; bamba; hitvány, gyatra' (1839: MTsz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyávog*

nyaggat **A:** 1733 e. *nyagatja* (Nyr. 18: 471); 1771 *nyaggattatását* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1733 e. ? 'kínoz, sanyargat | plagen, martern' (Nyr. 18: 471) (↑), 1779 'ua.' (NSz.); **2.** 1733 e. ? 'zaklat, háborgat; sürget, késztet | belästigen; drängen' # (Nyr. 18: 471) (↑), 1788 'ua.' (NSz.); **3.** 1789/ '⟨mondanivalót⟩ unalomig ismétél; ⟨zeneművet⟩ művészség nélkül játszik | ⟨Mitzuteilendes⟩ bis zur Langeweile wiederholen; ⟨ein Musikstück⟩ kunstlos spielen' (NSz.)

■ Onomatopoeitikus eredetű szócsalád. | ⊕ A szótó a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →*nyekeg* szócsalád tövével, azonban a *nyaggat* szó veláris irányú hangrendi átcsapásként való származtatása a *nyegget* (→*nyekeg*) szóból kevésbé meggyőző. A szóvég *-gat* gyakorító-műveltető képző. Az 1., 2. jelentés metonímia a vélhetően eredeti, 1. jelentés, a 'csikorog, nyikorog; csikorgat, nyikorgat' alapján. A 3. jelentéshez vö. →*nyúz*. ⊕ A →*nyak*-ból való magyarázata alaktani okok miatt téves.

📖 TESz.; MNyj. 19: 34; EWUng. • Vö. *nyekeg*

nyáj **A:** 1138/ ? *Naiadí* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 131); 1519 *nyájbol* (JordK. 85), de vö. →*nyájas*; 1774 *Nyájj* (NSz.); 1791/ *nyálljánál* (NSz.) **J:** **1.** 1138/ ? 'patás háziállatok, különösen juhok együttes csoportja | Herde, bes. Schafherde' # (MNy. 32: 131) (↑), 1519 'ua.' (JordK. 85) (↑); **2.** 1519 'nagyobb, rendszerint vezetésre v. támogatásra szoruló embercsoport; vallási gyülekezet | größere, meist willehose Menschengruppe; Gemeinde, Kirchenvolk' (JordK. 571)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A 2. jelentés metaforikus.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *mind-*, *nyájas*

nyájas **A:** 1372 u./ *nyaffkodny* [sz.] (JókK. 133); 1372 u./ *nyayas* (JókK. 140); 1748 *nyájos* (NySz.); 1749 *nyályasabb* (NSz.); 1750 *Nyájjas* (NSz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'társas, a közösséget

kedvelő (élőlény); népes, sűrű (csoport) | mit jmdm Gemeinschaft haltend (Lebewesen); zahlreich (Gruppe)' (JókK. 133); **2.** 1372 u./ 'kedves, barátságos; hízelgő, mézesmázos | liebenswürdig, freundlich; schmeichlerisch, süßlich' # (JókK. 140); **3.** 1585 'szép, kellemes (dolog) | schön, angenehm (Gegenstand)' (Cal. 416); **4.** 1585 'emberséges, emberbaráti | menschenfreundlich' (Cal. 491) **Sz:** ~**kodik** 1372 u./ [sz.] 'társul, a közösséget kedveli | gesellig sein' (JókK. 133) (↑); 1470 *nyaiaskoduan* [sz.] 'barátságosan, kedvesen bánik vkivel | freundlich mit jmdm umgehen' (SermDom. 2: 592) | ~**ság** 1372 u./ *nayaffagokrol* 'közösség, társulás | Liebenswürdigkeit, Freundlichkeit' (JókK. 81) | ~**kodat** 1416 u./¹ *nyaiaskodattoc* 'társulás, társulási készség | Gemeinschaft; Soziabilität' (BécsiK. 120) | ~**ságos** 1470 *nayaffagus* 'barátságos, szíves | freundlich' (SermDom. 2: 758)

■ Származékszó. | ⊕ A →*nyáj* 'csorda, nyáj; embercsoport, közösség' szó -s melléknévképzős alakja. A régi *nyás* változat a szó belseji *j* kiesésével magyarázható. Eredeti jelentése 'közösen, társulásban élő' lehetett. A 2. jelentés metafora az 1. jelentés alapján. A 3., 4. jelentés jelentésbővüléssel keletkezett a 2. jelentésből.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyáj*

nyak **A:** 1304 *Feneernak* [HN.] (Oklsz.); 1319/ *Nyakaser* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1372 u./ *nyakokot* (JókK. 140) **J:** **1.** 1304 'a dombnak nyakszerű hajlata, elkeskenyedő része | schmalere Teil eines Hügels' (Oklsz.) (↑); **2.** 1312 'embernek, állatnak a fejét és a törzset összekötő testrésze | Hals; Nacken' # (Oklsz. *nyakas* a.); **3.** 1560 k. 'vmely tárgynak nyakszerűen elkeskenyedő része | Hals eines Gegenstandes' # (GyöngySzt. 2906.); **4.** 1560 k. 'ruhadarabnak a nyakrésze, gallérja | Hals eines Kleidungsstückes, Kragen' # (GyöngySzt. 3788.) **Sz:** ~**as** 1312 *Nakas* [szn.] ? 'hosszú v. erős nyakú | einen langen od. starken Hals habend' (Oklsz. *nyakas* a.) (↑); 1660 'ua.' (NySz.) | ~**ú** [csak szókapcsolatban] 1341 *Bykanyakw* [szn.] (Oklsz. *bika-nyakú* a.) | ~**az** 1349 *Nakazow* [sz.] [szn.] 'lefejez | köpfen' (Oklsz.) | ~**atlan** 1447 *Nyakathlan* [szn.] (Oklsz.) | ~**al** 1754 *nyakolá* 'lefejez; nyakon üt | köpfen' (NSz.); 1845 'sokat, mohón iszik, eszik | fressen, saufen, schlingen' (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség az uráli korból. | ⊖ Vö. szelk. *nukka, nug, nog* 'nyak(szirt), tarkó' [uráli **ńðkkz* 'ua.']. ⊕ A magyarázat gyenge pontja, hogy a magyarhoz hasonló szó mindössze egyetlen szamojéd nyelvben mutatható ki. A szó belseji **kk* > m. *k* változáshoz vö. →*akaszt*, →*csuk* stb. A jelentések metaforikusan, ill. metonimikusan keletkeztek az eredeti 2. jelentés alapján. ⊕ Ótörök származtatása elsősorban jelentéstani okokból kevésbé valószínű.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; Doerfer: TE. 4: 104; Ligeti: TörK. 156; UEW. 328; EWUng. • Vö. *nyakas, nyakatekert, nyakleves, nyakló, nyakra-főre*

nyák Δ **A:** 1800 *nyák* (NSz.) **J:** **1.** 1800 'testi váladék | Schleim' (NSz.) (↑); **2.** 1837 'nyúlós növényi nedv; pép | zähflüssiger Saft von Pflanzen; Brei' (NSz.)

■ Tudatos szóalkotással alkotott szórövidülés. | ⊕ Valószínűleg a *nyálka* (→*nyál*), szó *nyáka* változatából keletkezett, az E/3. személyű birtokos személyjelként felfogott szóvégi *a* elhagyásával. ⊕ Nyelvújítási származékszó.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyál*

nyakas **A:** 1312 ? *Nakas* [szn.] (Oklsz.); 1333 ? *Nyakas* [szn.] (Oklsz.); 1550 k. *nyakas* (KolGl.) **J:** **1.** 1312 ? 'makacs | hartrnackig' # (Oklsz.) (↑), 1550 k. 'ua.' (KolGl.) (↑); **2.** 1588 'erős | stark' (NySz.)

■ Jelentéskülönülés. | ⊕ A *nyakas* 'hosszú, erős nyakú' (→*nyak*) szóból jött létre. Keletkezésének alapja az a szemlélet lehetett, hogy a feltűnően erős, vastag nyak a nagy testi erőnek s egyben a makacsságnak, a hajthatatlan akaratúknak is velejárója. Hasonló szemlélethez vö. 1416 u./¹ *kèmèn nako* 'nyakas' (BécsiK. 102): →*kemény* + *nyakú* (→*nyak*); lat. *cervicatus* 'nyakas' < lat. *cervix* 'nyak, nyak(szirt), tarkó'; ang. *stiff-necked* 'csökönyös, nyakas' < ang. *stiff* 'erős, kemény' + *neck* 'nyak(szirt), tarkó'; stb.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyak*

nyakatekert **A:** 1850 *nyakatekert* (MEmléklapok 1: 34); 1858 *nyakatekert* (NSz.) **J:** 'bonyolult, komplikált | verdreht, kompliziert' #

■ Összetett szó. | ⊕ A →*nyak* E/3. személyű -a birtokos személyjeles alakjából + a *tekert* 'megtekert, csavart' (amely a →*teker* befejezett melléknévi igeneve) jött létre, alárendelő alanyi összetétellel. Az alaktanához vö. →*agyafúrt*, →*eszeveszett* stb. Az összetett szó szemléleti alapjához vö. *tekerint a dolog nyakán* 'csúri-csavarja, tekeri a dolgot' (1834: Kassai: Gyökerésző 3: 396).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyak*, *teker*

nyakleves **A:** 1786 *nyak-levest* (NSz.) **J:** 'pofon, füles, tasli | Backpfeife, Ohrfeige' #

■ Összetett szó. | ⊕ A →*nyak* 'nyak, nyakszirt, tarkó' + *leves* tagokból áll, alárendelő, jelzői összetétellel keletkezett. Az utótag etimója és jelentése bizonytalan, esetleg a 'lebegő mozgás' jelentésű →*lebeg* (~ *leveg*) szócsaládjának egy származéka; vö. még *leves* 'lobogó ruhadarab; kabát, blúz' (1872: Nyr. 1: 425). A *b* > *v* hangváltozáshoz vö. →*levegő*. A szó kétségtelenül régebbi, mint az első adata. Erről árulkodik a népetimológiai keletkezésű *nyaklé* 'pofon' (1750: Wagner: Phras. *Colaphus* a.) korai megléte is; vö. még →*lé*. ⊖ Ugyanezzel az utótaggal: (R.) *pofleves* 'ua.' (1791: NSz.).

📖 MNy. 52: 173; TESz., *leves*² a. is; EWUng. • Vö. *lebeg*, *nyak*

nyakló **A:** 1560 *Nyaklo* (MNy. 72: 127) **J:** <FN> **1.** 1560 'kötél, szíj v. lánccal, amely a ló nyakához és a kocsirúdhhoz van erősítve | Halsriemen' (MNy. 72: 127) (↑); **2.** 1835 'nyakraváló, nyakkendő | Krawatte' (NSz.); **3.** 1838 'kötél, szíj végén' hurok, amellyel vmi nyélre, rúdra stb.-re van erősítve | Widerhaltring' (Tsz.) | <MN> 1585 'nyakba vetett, nyakba akasztható | um den Hals gebunden' (Cal. 560)

■ Belső keletkezésű, keletkezésmódja azonban bizonytalan. | ⊕ A →*nyak* szó -l igeképzős alakjából származó, -ó képzős, főnevesült, folyamatos melléknévi igenevének tűnik, amely azonban 'nyak körül tekeredő' igei jelentésben nem adatolt. Testrésznévből származó lószerszámnévre vö. *állazó* 'állazólánc' (→*áll*²), *hasló* 'a ló hasát átfogó heveder' (1838: Tsz.); vö. még *hasaló szíj* 'ua.' (1792: Baróti Szabó: KisdédSz.). A szó ma főleg a *nyakló nélkül* 'mértéktelenül, gátlástalanul' (1870: NSz.) szószerkezetben él.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyak*

nyakra-főre **A:** 1550 k./ *Niakra főre* (NySz.); 1748 *nyakra-főre* (NSz.) **J:** **1.** 1550 k./ 'fejvel lefelé | kopfüber' (NySz.) (↑); **2.** 1577–1580 'fejveszett sietséggel, hirtelen | Hals über Kopf, mit überstürzter Eile' (NySz.); **3.** 1799 'újra meg újra; a kellenél többször | wiederholt; bis zum Überdruß' # (NSz.)

■ Összetett szó, ikerszó. | ⊕ A *nyakra* (→*nyak* + *-ra* szublatívuszrag) + *főre* (→*fő*, amely a →*fej*² változata + *-re* szublatívuszrag) összetételi tagokból keletkezett. Alaktanához vö. →*egyre-másra*. Jelentésánához vö. →*hanyatt-homlok*. Hasonló szemlélethez vö. ném. *Hals über Kopf*; le. *na leb na szyję*; stb.: 'nagy sietségben'.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *fej*², *nyak*

nyal **A:** 1416 u./¹ *nalnac* (BécsiK. 257) **J:** **1.** 1416 u./¹ 'nyelvét vmin végighúzza, nyelvél vmit végigsimít, vmit nyelvél felszed | lecken, schlecken' # (BécsiK. 257) (↑); **2.** 1598 'körülhízeleg | umschmeicheln, umbuhlen' (NySz. *még-nyal* a.); **3.** 1723 'ízleleget, kóstolgat (bort, egyéb italt); (szeszes italt) vedel | sich schmecken lassen (Wein, Getränk); saufen' (NySz.); **4.** 1748 'csókolgat, nyal-fal | küssend liebkosten, abschmatzen' (NySz.) **Sz:** ~**akodik** 1495 e. *nalacodnac* (GuaryK. 16) | ~**ogat** 1518 k. *nalogatják wala* (PeerK. 106) | ~**ánk** 1527 *nyalánk* (ÉrdyK. 327) | ~**óka** 1621 *Nyalóka* 'torkos, nyalánk, fontoskodó semmittevő | naschhafter, wichtigtuender Nichtstuer' (Szenczi Molnár: Dict.); 1784 'hízalgő, smúzoló | schmeichlerisch' (Baróti Szabó: KisdedSz. 59); 1962 'nyalogatni való nyeles cukorka | Stielbonbon' (NSz.) | ~**dos** 1833 *nyaldosták* (Regélő 1833. okt. 31.: 496); 1837 *nyaldosott* (NSz.)

■ Örökség az uráli korból. | ⊖ Vog. (T.) *nalā-nt-*; osztj. (V.) *nāla-*; zürj. (Sz.) *nul-*; votj. (Sz.) *nul-*; cser. (KH.) *nāle-*; md. (E.M.) *nola-*; finn *nuole-*; lp. (norv.) *njoallo-*; – szelk. *nu-*; kam. *nu-*; stb.: 'nyal, nyalogat' [uráli **nole-* vagy **nōle-*: 'ua.' változata]. ⊕ Egy eredeti igenévszó igei realizációja lehet, amelynek névszói realizációja a →*nyál*. Ezt a feltételezést a szavak szemantikai kapcsolata, valamint a *nyálka* (→*nyál*) denominális képzése is alátámasztja, azonban az összefüggés hangtanilag tisztázatlan.

📖 Szinnyei: NyH.; NyK. 69: 178; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *nyál*, *nyalka*, *nyel*

nyál **A:** 1337 *Nialas* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1405 k. *nyal* [ɔ: *nyal*] (SchlSzej. 353–354.); 1566 *benyálazni* [sz.] (NySz.) **J:** **1.** 1337 ? 'a szájban képződő mirigyváladék | Speichel' # (Oklsz.) (↑), 1405 k. 'ua.' (SchlSzej. 353–354.) (↑); **2.** 1337 ? 'takony | Rotz' (Oklsz.) (↑), 1595 'ua.' (Ver. 78.); **3.** 1577 k. 'nyálka; nyúlós, nyálkás nedv | Schleim; zähflüssiger Saft' (OrvK. 13) **Sz:** ~**as** 1337 [szN.] (Oklsz.) (↑) | ~**az** 1566 [sz.] 'nyállal benedvesít, megnyal | mit Spichel belecken' (NySz.) (↑); 1882 'megnedvesített ujjakkal' lapoz | blättern (mit benetzten Fingern)' (NSz.) | ~**ka** 1766 *nyálkás* [sz.] (NSz.) | ~**kás** 1766 (NSz.) (↑) | ~(**ad**)**zik** 1784 *nyálozik* (NSz.)

■ Örökség a finnugor, esetleg az uráli korból. | ⊖ Md. (E.) *nolgo*, (M.) *nolga* 'takony, nyálka'; finn *nolki* 'ua., takony, nyál'; lp. (norv.) *snuol'gá* 'nyálka, takony'; – ? jur. *nul* 'nyálka; pizok' [fgr. ? uráli **nolke* 'nyál, nyálka, takony']. ⊕ A szó belseji **lk* > m. *l* hangváltozáshoz vö. →*gyalog*, →*halad* stb. A →*nyal* szóval való etimológiai összefüggés fennállása sem zárható ki; hasonlóképpen egy uráli eredetű igenévszó névszói értékű tagja is lehet. ⊕ A *nyálka* származékszó *nyálkás*-ból való elvonása kevésbé valószínű.

📖 Szinnyei: NyH.; I.OK. 2: 352; SKES.; TESz.; NyK. 76: 379; MSzFE.; EWUng. • Vö. *béka-*, *nyák*, *nyal*, *nyalka*, *ökörnyál*

nyaláb **A:** 1315 *Nalab* [HN.] (HOKl. 193); 1416 u./¹ *nalablaiat* [sz.] (BécsiK. 230) **J:** **1.** 1315 'egybe markolható v. karral átfogható mennyiségű' gallyból, szalmából, egyéb szálás anyagból csomó, köteg | Bündel, das Bund' # (HOKl. 193) (↑); **2.** 1418 ? 'csomag, málna; teher | Paket, Gepäck; Last, Bürde' (Oklsz. *nyalábos* a.), 1527 'ua.' (ÉrdyK. 597); **3.** 1771 'kötet | Band (Buch)' (NSz.); **4.** 1803 'az emberi test kerülete a törzsnél; [főleg a ~*ba*, ~*jába* kap, vesz

stb. szókapcsolatokban] az ember öle | Körperumfang beim Rumpf; [haupts. ~ba, ~jába kap, vesz] Schoß' (NSz.) **Sz:** ~**csa** 1416 u./¹ 'motyó, kis batyu | Bündelchen' (BécsiK. 230) (↑) | ~**os** 1418 *Nyalabos* [szN.] (OklSz.) | ~**ol** [ma igekötővel] 1590 *nialablassert* [sz.] (ÚSzOkl. 1: 163)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség; ugor kori tő, magyar képzéssel. | ⊖ A tőhöz vö. osztj. (V.) *hula*, (DN.) *huta*, (Kaz.) *hула*: 'együtt' [ugor **hals* 'köteg, csomó, nyaláb']. ⊕ A szóvég névszóképzőnek tűnik. A magyarázat bizonytalansága abból fakad, hogy a magyarban a -b ~ -p denominális névszóképzővel alkotott szavak keletkezési ideje tisztázatlan (vö. →*közép*, →*küszöb*); a névszóképzőhöz vö. →*hasáb*. További nehézséget jelent, hogy míg a *nyaláb* denominális, a *hasáb* deverbális származékszó. A 4. jelentés kialakulásában talán a *nyalából* származékszó játszott szerepet.

📖 NytudÉrt. 30: 9; NyK. 65: 158; TESz.; UEW. 875; EWUng. • Vö. *nyolc*

nyalka A: 1565 *nialka* (NySz.); NYJ. *nyalga* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1565 ? 'naplopó, tányérnyaló; minden lében kanál, hízelkedő | müßiggängerisch; wichtigtuerisch' (NySz.) (↑), 1673 'ua.' (NySz.); **2.** 1615 'csinos, daliás | fesch, hübsch, forsch' # (NySz.); **3.** 1660 'kevény, önhitt | hochmütig, arrogant' (NySz.); **4.** 1673 'nyalánk, torkos | naschhaft, schwelgerisch' (NySz.); **5.** 1834 'tetszelgő, kacér | gefallsüchtig, kokett' (Kunoss: Szóf.)

■ Származékszó. | ⊕ Az alapszó egy 'nyál, nyálka' jelentésű, eredeti igenévszó névszói értékű tagja lehetett, amelynek igei értékű tagja valószínűleg a →*nyal*. A korai névszói realizációjához vö. →*nyál*. A szóvégi -ka kicsinyítő képző. A jelentések a feltételezett alapszó jelentéséből kiindulva magyarázhatók. A 2. jelentés szemléleti alapja esetleg az lehet, hogy az anyaállatok kicsinyeiket nyállal mosdatják. A jelentéshez vö. még *nyalóka* (→*nyal*).

📖 I.OK. 2: 352; TESz.; EWUng. • Vö. *nyal*, *nyál*

nyámmog A: 1645 ki ... *nyammogni* [sz.] (NySz.); 1668 nyémeg *nyámmog* (NySz.); 1702 *nyámmogva* [sz.] (NySz.) **J: 1.** 1645 'nehézkésen, vontatottan beszél | mit schwerer Zunge, gedehnt sprechen, mummeln' (NySz.) (↑); **2.** 1702 'kelletlenül, vonakodva tesz vmit | etw unwillig, widerstrebend tun' (NySz.) (↑); **3.** 1767 'étvágy nélkül, majszolva eszik | muffeln, nibbeln' (Pápai Páriz–Bod: Dict.)

■ Onomatopoetikus szó. | ⊕ A szótó a →*nyimnyám* ikerszó utótagjával azonos. A szóvég gyakorító képző. Az 1. és 2. jelentés a valószínűleg eredeti (ma leginkább használatos) 3. jelentés alapján jöhetett létre.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyimnyám*

nyamvadt → *nyomvad*

nyanya × A: 1806 *Nyanyának* (NSz.) **J: 1.** 1806 'anya | Mama, Mutti' (NSz.) (↑); **2.** 1888/ ? 'nagyanya | Omama, Großmutter' (NSz.), 1901 'ua.' (Nyr. 30: 398); **3.** 1888/ ? 'öregasszony | altes Weib, Vettel' (Nyr. 30: 398), 1904 'ua.' (ÚMTsz.)

■ Játszi szóalkotás. | ⊕ Valószínűleg az →*anya* szó második szótagjának megkettőzésével jött létre. Ehhez hasonló keletkezésre vö. (N.) *tyatya* 'apa, nagyapa, idős ember stb.' (< →*atya*). – Nem zárható ki azonban, hogy a *nyanya* (→*nagy*⁻¹) szóból keletkezett *n > ny* összevonással és palatalizációval. ⊕ Gyermeknyelvi szó.

📖 Nyr. 43: 315; NytudÉrt. 38: 158; TESz.; EWUng. • Vö. *anya*, *nagy*⁻¹

nyápic **A:** 1663 *nápesz* (NySz.); 1774 *népész* (NSz.); 1776 *nápit*z (NSz.); 1848–1849/*nyápicz* (NSz.); 1854 *nyapicz* (NSz.) **J:** **1.** 1663 'gyámoltalan, mamlasz | unbeholfen, blöd' (NySz.) (↑); **2.** 1776 'vézna, cingár | schmachtig, mickerig' (NSz.) (↑)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótó bizonytalan, esetleg onomatopoetikus eredetű. A szóvég *-sz* ~ *-ic* játszi deverbális névszóképzőnek tűnik. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy onomatopoetikus jellegét másodlagosan kapta.

📖 TESz.; EWUng.

nyár¹ **A:** 1113 *Narath, Narias* [sz.] [HN.] (Fejérpataky: KKOk. 61); 1237 *nar* (Ok. Sz.); 1238/ *Narrag* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 793); 1263 *Nyaradwyze* [sz.] [HN.] (LtKözl. 55: 114) **J:** **1.** 1113 ? 'mocsár, mocsaras hely | Sumpf(land)' (Fejérpataky: KKOk. 61) (↑), 1183/ 'ua.' (Wenzel: ÁÚO. 11: 47); **2.** 1113 ? 'nedves, homokos talajt kedvelő, igénytelen fák nemzetsége, faja, egyede | Pappel (Populus)' # (Fejérpataky: KKOk. 61) (↑), 1237 'ua.' (Ok. Sz.) (↑) **Sz:** ~**as** 1113 [HN.] (Fejérpataky: KKOk. 61) (↑)

■ Örökség az uráli korból. | ⊖ Vog. (T.) *nēr* 'mocsár, láp, ingovány'; zürj. (Sz.P.) *nur* 'ua.; mocsár'; votj. (Sz.) *nur* 'nedves, vizes <fa, gabona>; mocsár, ingovány'; ? finn *noro* 'mocsaras völgy; patakocska'; – jur. *nurka* 'nyárfa'; szelk. *njár* 'tundra' [uráli **nörz* 'mocsár']. ⊕ Megfelelője: juk. *nor* 'ua., láp, ingovány, mocsár'. ⊕ A szóvégi *j-s* változathoz vö. →*fürj*, *marj* (→*mar²*). A 2. jelentés másodlagos; a mocsár, nedves talaj és nedvességet kedvelő növények megnevezésének közös etimológiai eredetéhez vö. →*nyír²*; vö. még lat. *palus* 'mocsár' : ném. *Felber* 'fűzfa'; litv. *ezeras* 'tó' : gör. *ἀχερωίς* 'nyárfa'; ugyanaz a jelentésváltozás ment végbe valószínűleg a magyartól függetlenül a jurák szamojédben is. E magyarázat mellett szól, hogy a magyar szó és származékszavai gyakran jelölnek vizeket, ill. fordulnak elő víznevekben.

📖 FUFA. 28: 252; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *nyár²*, *nyárad*

nyár² **A:** 1398 ? *kysnyarlew* [ϔ: *kysnyarlow*] [sz.] [HN.] (Ok. Sz. *nyárló* a.); 1416 u.¹ *narba* (BécsiK. 316); 1416 u.³ *nar*t (AporK. 71) **J:** 'a legmelegebb évszak, június, július, augusztus hónapjai | Sommer' # **Sz:** **nyaral** 1398 [sz.] [HN.] 'a nyarat (el)tölti (vhol) | den Sommer verbringen' (Ok. Sz. *nyárló* a.) (↑); 1577 *njarlo* haz [sz.] 'ua.' (KolGl.); 1791 [sz.] 'nyári szünete(n) van | auf Sommerferien sein' (NSz.) | **nyaraló** 1398 [HN.] 'nyári legelő | Sommerweide' (Ok. Sz. *nyárló* a.) (↑); 1697 'ua.' (Ok. Sz.); 1645 'nyári ház, villa | Landhaus, Villa' (MonTME. 1: 123) | ~**i** 1416 u.¹ *nari* (BécsiK. 122) | ~**ias** 1835 *nyárias* (Tzs. *Sommerhaft* a.)

■ Vitatott eredetű. | **1.** Jelentéskülönülés. | ⊕ Belső keletkezésű, jelentéskülönülés a →*nyár¹* 'mocsár' szóból. A jelentésváltozás az ősmagyar korban mehetett végbe a következőképpen: 'mocsár, láp, ingovány' > 'nyár'. A jelentéshez vö. osztj. (V.) *lõh* 'nyár' : *lõnim* 'hóval be nem fedett hely'; finn *suvi* 'nyár; hóolvadás télen'; stb. A magyarázat bizonytalansága abból adódik, hogy a →*nyár¹* szónak nem létezik 'nyár; tavasz' jelentésű megfelelője a rokon nyelvekben. **2.** Jövevényszó egy csuvasos típusú ótörök nyelvből. | ⊖ A jelentésváltozáshoz vö. csuv. *sur* 'tavasz'; kök-török *yaz* 'ua.'; Kăşy. *yāz* 'ua.; nyár'; ujj. *yaz* 'tavasz'; stb. [tisztázatlan eredetű]. □ ⊕ A magyarba átkerült alak **nár* 'tavasz; nyár' lehetett. A magyarázat bizonytalansága kronológiai okokból származik. A szó eleji *ny*-hez vö. →*nyereg*. A *nyaraló* származékszó jelentésének kialakulásához vö. *nyárló ház* 'nyaraló, nyári lak' (1577: KolGl.).

📖 MNy. 59: 390, 60: 414; I.OK. 2: 351; TESz.; MSzFE.; Ligeti: TörK. 155; EWUng. • Vö. *nyár¹*

nyárad † **A:** 1113 ? *Narath* [*d-t*] [sz.] [HN.] (Fejérpataky: KKOkI.); 1695 *elnyáradt* (Nyr. 72: 261); 1834 *el-nyáradtt* (Kassai: Gyökerésző 3: 408); 1885 *nyálad* (Nyr. 14: 524) **J:** 1. 1113 ? '(bor, romlott étel) nyálkássá, nyúlóssá válik | schleimig, zäh werden' (Fejérpataky: KKOkI.) (↑), 1695 'ua.' (Nyr. 72: 261) (↑); **2.** 1834 'elesik, elterül; elájul | stürzen, hinalfen; ohnmächtig werden' (Kassai: Gyökerésző 3: 408) (↑); **3.** 1880 'szétfoszlik, alaktalanná válik | sich auflösen, unförmig werden' (Nyr. 9: 231)

nyárlík Δ [1] **A:** 1398 ? *kysnyarlew* [ɔ: *kisnyarlow*] [sz.] [HN.] (OkI Sz.); 1438 ? *Nyarlo* [sz.] [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 1: 584); 1578 *nyárlott* [sz.] (NySz.); 1595 *nyarlot* [sz.] (NySz.); 1784 *nyárolni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 59); 1810 *nyárlík* [▽] (NSz.) **J:** '(bor, romlott étel) nyálkássá, nyúlóssá válik | schleimig, zäh werden'

■ Származékszó. | ⊕ Az alapszó egy eredeti, 'nyálkás, nyálas, ill. azzá váló' jelentésű igenévszó igei realizációja lehetett, amelynek a névszói realizációja a →*nyár*¹ szó. A szóvég *-d*, *-l* igeképző; vö. *árad* (→*ár*¹), →*foszlik* stb. A szavak eredetileg posványos, vizes, nedves területre vonatkozhattak.

📖 TESz. *nyárlott* a.; EWUng. • Vö. *nyár*¹

nyargal **A:** 1541 *jargalják* [?/♣] (RMKT. 2: 154); 1550 k./ *nyargala* (NySz.); 1569 *felgyargalának* [?/♣] (Thaly: VÉ. 1: 62); 1585 *iárgalo* [sz.] (Cal. 358); 1660 k. *nyorgoldozván* [sz.] (NySz.); 1795 *járgál* (DebrGr. 258) **J:** 1. 1541 'fel-alá járkál | auf und ab gehen' (RMKT. 2: 154) (↑); **2.** 1547 'szalad, fut; vágat | laufen, rennen; galoppieren' # (RMKT. 2: 212); **3.** 1549 'lovagol | reiten' (RMKT. 2: 226); **4.** 1776 'nyergel | satteln' (NSz.); **5.** [~ *vmin*] 1845 'mondogat, egyre azt hajtogatja | auf einem Thema herumreiten' (NSz.)

■ Belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | ⊕ A →*jár*-ból keletkeztek gyakorító képzővel. A szó belseji *g* ugyancsak gyakorító képző. A *j* > *ny*, ill. *j* > *gy* hangváltozáshoz vö. →*borjú*, →*jeles* stb. Az alapszó szokatlan szó belseji *á* > *a* fejlődést mutat. A 2. jelentés az eredeti 5. jelentés alapján keletkezett. A 3. és 5. jelentés valószínűleg a *lovagol* (→*ló*) hatására alakult ki. A 4. jelentés esetleg a származékszóból, a *nyergel* 'felnyergel, megnyergel' (→*nyereg*) analógiájára keletkezhetett. ⊕ Az ótörökből való származtatása kevésbé valószínű.

📖 MNy. 53: 189, 65: 459; TESz.; Benkő: FiktI. 135; EWUng. • Vö. *jár*

nyárlík → *nyárad*

nyárs **A:** 1395 k. *nyas* (BesztSzj. 1287.); 1405 k. *nas* (SchlSzj. 1888.); 1456 k. *naffyan* (SermDom. 2: 127); 1558 koh *nars* (OkI Sz.); NYI. *járs* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1395 k. 'hegyes végű fa-v. vaspálca, amelyre a sütni való húst felszúrják; különféle munkákhoz segédeszközül használt hasonló alakú szerszám | Bratspieß; bratspießförmiges Gerät' # (BesztSzj. 1287.) (↑); **2.** 1559 'fából készült, hegyes végű kivégző eszköz, karó | Spieß (Marterpfahl)' (LevT. 1: 320) **Sz:** ~**al** [főleg *fel*-] 1553/ *nyaffola* (Tinódi: Cronica Z4)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ Az eredeti változat szótörténeti adatok tanúsága szerint a *nyás* lehetett. A szó belseji *r* a magánhangzóközi helyzetben megkettőződött *s* (*ss* > *rs*) elhasonulásával keletkezhetett. A 2. jelentés metaforikus.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyárspolgár*

nyárspolgár **A:** 1837–1843/ *nyárspolgarokból* (NSz.) **J:** 'szűk látókörű, kicsinyes előítéleteihez és életkörülményeihez ragaszkodó személy | Spießbürger'

■ Német mintára alkotott tükörfordítás, összetett szó. | ⊖ Vö. ném. *Spießbürger* 'szűk látókörű ember', ez eredetileg a város fegyverbe öltözött polgárainak gúnyneve volt, a harcban jártas lovagok ellenében. ⊕ A magyarban: →*nyárs* + →*polgár* összetételi tagokból áll.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyárs*, *polgár*

nyavalya **A:** 1211 ? *Neuualeh* [szn.] (Oklsz.); 1254/ *Noualyad* [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 7: 361); 1272 *Nouolad* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 125); 1304 *Nawalad* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 125); 1329/ *Neualyad* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 351); 1372 u./ *naulyaokert* (JókK. 129); 1416 u.¹ *naualatol* (BécsiK. 113); 1416 u.³ *naual'á* (AporK. 85); 1514 *navaias* [sz.] (LobkK. 55); 1566 *nyauallyás* [sz.] (NySz.); 1584 *nyalyas* [sz.] (NySz.); 1876 *nyeveleg* [sz.] (Nyr. 5: 90); NYJ. *nyévola* (ÚMTsz.); *nyólya* (MTsz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'ínség, szűkölködés; szükséglet | Not, Elend; Bedarf' (JókK. 129) (↑); **2.** 1416 u.³ 'betegség; nyavalyatörés | Krankheit; Epilepsie' (AporK. 85) (↑); **3.** 1456 k. 'baj, nehézség | Übel, Beschwerlichkeit' (SermDom. 2: 453); **4.** 1779 '(szitokszóként) | (als Schimpfw.)' (NSz.) **Sz:** ~**s** 1347 *Neualyas* [szn.] (Oklsz.); 1372 u./ *naualas* 'bajos, kellemetlen, szerencsétlen, nyomorúságos | mißlich, elendig' (JókK. 62); 1456 k. 'beteges | kränklich' (SermDom. 2: 545); 1517 'aljas, galád alávaló, megvetendő, hitvány | niederträchtig, verächtlich' (DomK. 104v) | **nyavalyog** 1416 u.² *naual'gania* [sz.] 'siralmas, nyomorult helyzetben van | in elendiger Lage sein' (MünchK. 74rb); 1456 k. '(meg)bánt, sért; szülési fájdalmai vannak | kränken; Geburtswehen haben' (SermDom. 1: 143); 1854/ 'siránkozik, sópánkodik, lamentál | lamentieren' (NSz.) | **nyavalygat** 1456 k. *naualghathat'ja* [sz.] 'aggaszt, elszomorít, kínoz, gyötör | bedrücken, plagen' (SermDom. 2: 494) | ~**sság** 1493 k. *nawalyassagomnak* 'vkinek a szerencsétlen sorsa | jmds unglückliches Schicksal' (FestK. 144) | **nyavalyul** 1493 k. *nawalyolthaknak* [sz.] 'szerencsétlen sorsban | in eine unglücke Schicksal' (FestK. 144) | **nyavalyult** 1493 k. 'nyomorult ember | Unglückliche(r)' (FestK. 144)

■ Szláv jövevényszó. | ⊖ Óe. szl. *nevoľa* 'szükség; igény, szükséglet'; szbhv. *nevolja* 'szükség; rossz, kellemetlen'; szlk. *nevoľa* 'a szabadság hiánya; nyomor; rossz, kellemetlen', (N.R.) 'habozás rosszkedv kedvtelenség'; or. (N.R.) *невоља*, (R.) 'alárendeltség', (N.) 'szükség; igény, szükséglet'; stb. [eredeti jelentése 'nem akarás, nem akart dolog' < szláv **ne* [tagadószó] + **volja* 'akarat, szándék']. ⊕ A *nyavalya* alak hangrendi kiegyenlítődéssel keletkezett. Az 1. és 3. jelentés valószínűleg az átadó nyelvből származik. A 2. jelentés a 3.-ból keletkezett, és eredetileg az irodalmi nyelvben is használatos volt. A 4. jelentéshez vö. →*fene*, →*rosseb* stb.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 356; TESz.; EWUng. • Vö. *naná*, *negligál*, *volontér*

nyávog **A:** 1742 *májiogot*, *majogott* (MNY. 75: 381); 1784 *nyávogni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 54); 1792 *Mávogni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.); 1794 *nyáfogást* [sz.] (NSz.); NYJ. *maug*, *nyāmog* (Nyatl.) **J:** **1.** 1742 '(macska) nyivákol | miauen' # (MNY. 75: 381) (↑); **2.** 1816 'nyafog, nyöszörög | greinen, wimmern' (Gyarmathi: Voc. 99 [o: 107])

■ Onomatopoeitikus eredetű szócsalád. | ⊕ A →*nyí*-hez hasonló nyivákoló hangok utánzására keletkezett. A fő összefügg a →*miogat*, ill. a →*nyafog* szócsalád tövével. A szövégek gyakorító képzők. A 2. jelentés metaforikus.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *miogat*, *nyafog*

nyegget → *nyekeg*

nyegle A: 1816 *nyegle* (NSz.) J: 1. 1816 'fennhéjázó, hányaveti, hetyke | frech, arrogant' (NSz.) (↑); 2. 1842 ? 'csaló, csalárd | betrügerisch, schwindlerisch' (NSz.), 1843 'ua.' (NSz.)

■ Valószínűleg belső keletkezésű, esetleg tudatos szóalkotás. | ⊕ Alaktani szerkezete és keletkezésmódja bizonytalan. ☞ Nyelvújítási szónak tűnik.

📖 TESz.; EWUng.

nyék Δ A: 950 k. *véκη* [törzsnév] (ÓMOlv. 8); 1113 *Nec* [HN.] (Fejérpataky: KKOkl. 58); 1138/ *Neku* [HN.] (MNY. 32: 57); 1806 *nyék* (Révai: ElGr. 3: 233) J: 1. 950 k. ? 'kerítés, sövény | Zaun, Hecke' (ÓMOlv. 8) (↑); 2. 1231 ? 'erdei kert, erdőben elkerített hely (pl. gyümölcsös) | umhegte Stelle in einem Wald (zB. Obstgarten), Hag' (PRT. 1: 706); 3. 1536 ? 'vadaskert | Wildgarten, Wildgehege' (MNY. 4: 83), 1843 'ua.' (MNY. 1: 26)

■ Örökség, ugor kori tő magyar képzéssel. | ⊖ A tőhöz vö. vog. (AK.Szo.) *nēy-* '(össze)köt, kötöz'; oszjtj. (Kr.) *newaj-* 'összefon, köt (fonalsodrás a szövésnél)' [ugor **näkz-* vagy **nekz-*: '(össze)köt, kötöz']. ⊕ A szóvég *-k* névszóképző; vö. →*hajlék*, →*kerék* stb. A feltehetőleg eredeti 1. jelentés és az ugor alaptő kapcsolatához vö. →*sövény* : →*szövény* 'sövénykerítés, karám' →*szó*¹. A *Nyék* törzsnév azzal lehet kapcsolatban, hogy az illető törzs a magyar törzsszövetségben az elővéd szerepét töltötte be, vagy esetleg azzal, hogy sövénykerítés emelésével védekezett a határsértések ellen.

📖 Németh Gy.: HonfKial. 244; MNY. 49: 280; NytudÉrt. 40: 311; TESz.; MSzFE.; Balázs: Deáks. 252; EWUng.

nyekeg × A: 1493 k. *nyekegeesekkel* [sz.] (FestK. 323); 1761 *nyökögő* [sz.] (NSz.); NYJ. *nyekég* (ÚMTsz.) J: 1. 1493 k. 'nyög, nyöszörög | stöhnen, wimmern' (FestK. 323) (↑); 2. 1789 'akadozva beszél | stottern' (NSz.); 3. 1793 '(kecske) mekeg | meckern (Ziege)' (NSz.); 4. 1837 '(hangszer) nyekergő hangon szól | knarrend tönen (Musikinstrument)' (NSz.) Sz: ~és 1493 k. (FestK. 323) (↑)

nyegget × A: 1775 *nyeggeti* (NSz.); 1808 *Nyöggetni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék) J: 1. 1775 'nyaggat, zaklat | plagen, belästigen' (NSz.) (↑); 2. 1804 '(hangszeren) hamisan, művészség nélkül játszik | auf einem Instrument falsch, kuntslos spielen' (NSz.)

nyekereg [1] A: 1786 *nyökörgő* [sz.] (NSz.); 1832 *nyekereg* (Kreszn.) J: 1. 1786 '(hangszer) elnyújtott, kellemetlen, vinnyogó hangon szól | gedehnt, unangenehm, quietschend tönen (Musikinstrument)' (NSz.) (↑); 2. 1790 'nyöszörög, sírdogál | wimmern, greinen, weinen' (NSz.); 3. 1835 '(bútor, szekér stb.) nyikorgó hangot ad | knarren (Möbel, Rad usw.)' (NSz.); 4. 1881 'elcsukló, akadozó v. rekedt hangon beszél | mit stockender, heiserer Stimme reden' (NSz.)

nyekken A: 1791 *nyekkent* (Görög–Kerekes: HadiT. 5: 814); 1808 *Nyekkenni* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); 1822/ *nyökkenve* [sz.] (NSz.) J: 1. 1808 '(ember, állat ütésre v. eleséskor) felnyög | sich anschlagend (und aufstöhnend) zu Boden od. an etw Hartes stürzen' (Sándor I.: Toldalék) (↑); 2. 1860 '(hangszer, ritkán más tárgy) egyszeri, nyikorgó hangot ad | einmaligen, knarrenden Ton geben (Musikinstrument, selten anderer Gegenstand)' (NSz.)

nyekk A: 1863/ *Nyek* (Krizsa [szerk.] Vadr. 215); 1822/ *nyekk* (NSz.) J: '(isz a nyögéssel kísért ütődés, csapódás, zuhanás, leesés hangjának kifejezésére) | (Interj. zum Ausdruck des Anschlags od. des Sturzes mit einem Aufstöhnen)'

■ A szócsalád alapjai az igék, onomatopoeitikus eredetűek. | ⊕ A szótő a palatoveláris párhuzamosság alapján összefügg a →*nyaggat*-tal, a →*nyikorog* és a →*nyí* szócsaládjával,

másrészt pedig valószínűleg a →*nyög* szócsaládjával is összefüggésben áll. A szóvégek különféle igeképzők. Az is lehetséges, hogy a szócsalád igei tagjai tulajdonképpen a →*nyí* származékai; ebben az esetben a szó belseji *k* mozzanatos képző. A *nyekeg* 3. jelentéséhez vö. →*mekeg*.

■ A **nyekk** elvonás. | ⊕ Az igékből lett elvonva.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Ehhez hasonló hanghatású a *nyenyere* 'tekerőlant' (1835: Tzs. Leyer a.), 'verkli, tekerőorgona' 1914 (MNy. 10: 378). Egy főnevesült folyamatos melléknévi igenév *-e* képzős alakjának tűnik, amelynek alapszava csupán egy késői adattal dokumentálható: *nyenyer* 'csikorogva, nyikorogva szól <hangszer, énekhang>' (1942: ÚMTsz.).

📖 TESz. *nyekereg* a., *nyenyere* a. is; EWUng. • Vö. *nyaggat*, *nyí*, *nyikorog*, *nyög*

nyekereg → *nyekeg*

nyekk → *nyekeg*

nyekken → *nyekeg*

nyel A: 1372 u./ *el nyeluen* [sz.] (JókK. 160); 1416 u.¹ *èlñèlnec* (BécsiK. 236); 1617 *be nyélljen* [l-j] (NySz.) J: 1. [főleg *el~*, *be~*] 1372 u./ 'magába fogad, elborít <víz, föld stb.>; megsemmisít, fölemészt | verschlingen <Wasser, Erde usw.>; verschlingen, aufzehren' # (JókK. 160) (↑); 2. 1405 k. 'vmit a szájából a gyomrába juttat v. az ehhez szükséges izommozgást végzi | schlucken' # (SchlSzj. 369.); 3. [főleg *be~*, *le~*] 1568 'megtanul, szellemileg megemészt | erlernen, geistig verdauen' (NySz.); 4. [főleg *el~*, *le~*] 1583 'igazságot, mondanivalót, véleményt) elhallgat; bántalmazást, sértést (önuralommal) eltűr | verschweigen; hinnehmen <Beleidigung>' # (NySz.); 5. 1596 'mohón eszik, habzsol; <látványt, élményt stb.> mohón befogad | gierig essen; <mit den Augen> verschlingen, gespannt verfolgen' (NySz.); 6. 1754 'port, füstöt stb.) belélegez | <Staub, Rauch usw.) einatmen, schlucken' # (NSz.); 7. [főleg *be~*, *el~*] 1862 'lyukacsos, üreges anyag) gyorsan magába szív <nedvességet, folyadékot> | schnell aufsagen, einsaugen <zB. Fließpapier>' (CzF. *benyel* a.) Sz: ~**dekel** 1405 k. *neldekles* [sz.] 'ízlel, kóstol | schmecken, kosten' (SchlSzj. 332.) | ~**dekló** 1405 k. *neldekle* <FOLY MN-I IGENÉV> (SchlSzj. 371.); 1577 k. 'gégefő, nyelőcső | Gurgel, Speiseröhre' (OrvK. 161)

■ Örökség az uráli korból. | ⊖ Vog. (T.) *nält-*; osztj. (V.O.) *nel-*; zürj. (Sz.) *njl-*; votj. (Sz.) *njl-*; cser. (KH.) *nelä-*; md. (E.M.) *nile-*; finn *niele-*; lp. (norv.) *njiellä-*; – jur. *nālā*; jen.. *noddo-*; tvg. *nältami?* : 'lenyel, elnyel elnyel, felfal, lenyel' [uráli **nēle-* vagy **nēle-*: 'ua.']. ⊕ A jelentések metaforikusan keletkeztek, ill. (az 5., de talán a 4. jelentés is) metonimikusan az eredeti 1. és 2. jelentés alapján.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *nyal*, *nyelv*

nyél A: 1380 k. *Nyel* (KönSzj. 128.); 1554 kanál *nyél* [? /] (Radvánszky: Csal. 2: 11); 1784 *nyel* (Baróti Szabó: Kisdedsz. 25) J: 1. 1380 k. 'vmely eszköznek, szerszámnak stb. a fogantyúja, markolata | Handhabe, Griff, Schaft' # (KönSzj. 128.) (↑); 2. 1784 'szőlőfűrt | Weintraube' (Baróti Szabó: Kisdedsz. 60); 3. 1807 'növény szára; levélszár | Stengel; Blattstiel' (MagyFűvészk. 36); 4. 1789 'fiatal) kukoricacső | <junger> Maiskolben' (Nyr. 8: 522) Sz: **nyeles** 1585 *nyeles* (Cal. 161) | **nyeletlen** 1605 *Nyeletlen* (Oklsz.)

■ Örökség az uráli korból. | ☐ Vog. (T.AK.) *näl* 'szár, kocsány'; osztj. (V.) *nöl* 'ua.; nyél, szár'; md. (E.M.) *ńed* 'szár, nyél'; finn *nysi, lysi* [*nyden, lyden* birtokos esete] 'nyél; kaszanyél'; lp. (norv.) *nådđá* 'fogantyú'; – jur. *nir?* 'késnyél'; szelk. *nir* 'ua., baltanyél'; kam. *nirže* 'nyél'; stb. [uráli **nide* vagy **nüde*: 'fogantyú, nyél, szár']. ☐ Az *n > ny* palatalizáció már az ősmagyarban bekövetkezhetett. A szó belseji magánhangzó bizonyára már az ugor korban nyílttá vált (vö. ugor **nāle* 'ua. '), és a magyarban is nyílt maradt. Az *é-s* változat viszonylag késői, pótlónyúlásos alakulat. A szó belseji **δ > m. l* változáshoz vö. →*alszik*, →*elő*¹ stb. A 2. jelentés metonímia (vö. még →*kéknyelű*), a 3., 4. jelentés: metafora az eredeti 1. jelentés alapján.

☞ JSFOu. 30/5: 85; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *kéknyelű*

nyelv [7/2] **A:** 1367 *Nelues* [sz.] [szN.] (NytudÉrt. 68: 118); 1372 u./ *nelew, nyeluen* (JókK. 93, 18); 1395 k. *nyelw* (BesztSzj. 717.); 1416 u./¹ *nèlo* (BécsiK. 283); 1533 *nylue* (Murm. 1421.); 1838 *Nyőve* (Tsz.); NYJ. *nyév* (MTsz.) **J:** 1. 1367 ? 'ízlelő és a hangok képzésében is szerepet játszó szerv | Zunge' # (NytudÉrt. 68: 118) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 93); 2. 1367 ? 'beszéd; nyelvhasználat | Rede; Schprachgebrauch' # (NytudÉrt. 68: 118) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 29); 3. 1372 u./ 'a beszédhangokból összetevődő jelrendszer, a gondolatok közlésének eszköze | Sprache' # (JókK. 18); 4. 1395 k. 'nyelv alakú tárgy, dolog | zungeförmiges Ding' # (BesztSzj. 717.) (↑); 5. 1416 u./¹ 'beszélő személy | sprechende Person' (BécsiK. 135); 6. 1544 'hadititkokat eláruló hadifogoly | milit Geheimnisse preisgebender Gefangener' (RMKT. 3: 292); 7. [főleg összetételekben] 1863 'nem nyelvi kifejező eszköz | außersprachliches Ausdrucksmittel' (NSz.) **Sz:** ~**es** 1367 [szN.] (NytudÉrt. 68: 118) (↑) | ~**etlen** 1398 *Nyeluethlen* [szN.] (Oklsz.) | ~**ű** [csak szókapcsolatban] 1416 u./¹ *nèluouët* (BécsiK. 106) | ~**esség** 1456 k. *nelueffegtet* (SermDom. 2: 288) | ~**eskedik** 1548/ *Nyelueskődne*c (Tinódi: Cronica k2b) | ~**ezet** 1585 *nyeluezet* 'magyarázat | Erklärung' (Cal. 320); 1810/ 'nyelv, nyelvhasználat | Sprache, Sprachgebrauch' (NSz.) | ~**el** 1710 *nyellvésnek* [sz.] (MNY. 61: 477) | ~**ész** 1795 (Szily: NyÚSz.) | ~**észet** 1831 *nyelvészetnek* (Minerva 7/4: 958); 1832 *nyelvészetet* (MNY. 1: 279)

■ Örökség a finnugor korból. | ☐ Vog. (T.P.) *ńil'am* 'nyelv <testrés>'; osztj. (V.) *ńāl'am* 'ua., beszéd'; cser. (KH.) *ńalmə* 'ua. '; lp. (norv.) *ńjal'bme* 'száj' [fgr. **ńālmā* 'nyelv']. ☐ A magyar szó eredetibb magánhangzós végű alakja az ősmagyar *β* ([< fgr. **m*) vokalizálódásával keletkezett; a másodlagos, *v* mássalhangzós végződés elvonással keletkezett a toldalékolt alakokból. A 4. jelentés metafora az eredeti 1. jelentés alapján. A 6. jelentés jelentéskölcsönzés az oszm. *dil* 'nyelv; beszéd; hadititkokat eláruló hadifogoly'] szó alapján. A többi jelentés részben metonimikusan, részben absztrakcióval jött létre; vö. még lat. *lingua*; fr. *langue*; stb: 'nyelv; beszéd; nyelvhasználat'.

☞ Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *anyanyelv, kotnyeles, köz-, kutya-, madár-, mű-², nyelv, nyelvjárás, virág-*

nyelvjárás **A:** 1786 *nyelvjárása* (NSz.) **J:** 1. 1786 'beszédbeli kifejezőmód | Ausdrucksweise' (NSz.) (↑); 2. 1826 'tájnyelv, dialektus | Mundart' (NSz.) – De vö. 1748 *nyelve-járásit* 'beszédbeli kifejezőmód | Ausdrucksweise' (NySz.)

■ Összetett szó. | ☐ A →*nyelv + járás* 'megy', tkp. 'járás mód' (→*jár*) tagokból keletkezett, alárendelő, birtokos jelzős, jelöletlen összetétellel. Keletkezésében olyan szószerkezetek játszhattak szerepet, mint a *jár a nyelve* 'beszél', tkp. 'pereg a nyelve' (1748: NySz. *jár* a.). ☐ A hasonló megnevezésre vö. *szójárás* 'kifejezőmód' (1538: Pesti: Nomenclatura Z4). ☐ Nyelvújítási származékszó.

☞ TESz.; EWUng. • Vö. *jár, nyelv*

nyer **A:** 1211 ? *Nereh* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1372 u./ *nertek* (JókK. 85); 1416 u./¹ *nèr* (BécsiK. 164); 1527 *nyeer* (ÉrdyK. 556) **J:** **1.** [főleg *meg~*, *el~*] 1211 ? 'vmihez hozzájut, vmit elér, megszerez; kap, megkap | erlangen, gewinnen, erwerben; bekommen' # (Oklsz.) (↑), 1372 u./ 'ua.' (JókK. 85) (↑); **2.** [*meg~*] 1372 u./ 'vkit a maga oldalára állít, hívévé tesz | jmdn für sich gewinnen' # (JókK. 137); **3.** 1510 k. 'győzelmet arat, (küzdelmet, vetélkedést stb.) a maga javára dönt el; (szerencsejátékban, fogadásban) győz, találatot ér el | durch Sieg erringen; (im Spiel) gewinnen, einen Treffer machen' # (AporK. 185); **4.** 1895 '(vmely eljárással terméket) előállít, kap | (heraus)gewinnen, erzeugen' (PallasLex. *Kátrány* a.) **Sz:** **~eség** 1372 u./ *nerefege ert* (JókK. 117) | **~és** 1456 k. *nerefre* (SermDom. 2: 432) | **~eséges** 1495 e. *nerefegos* (GuaryK. 122) | **~tes** 1559 *niertes* (NySz.) – de 1536 *nyerettes* (Pesti: Fab. 45) | **~észkedik** 1790 k. *nyerészkedni* [sz.] (MNY. 8: 277) | **~emény** 1801 *nyeremény-kérdést* (NSz.)

■ Valószínűleg örökség az ugor korból. | (≡) Vog. (P.) *nir-*; osztj. (V.DN.) *ner-* 'szakít' [ugor **närz-* 'húz, tép']. (⊕) A vélhetően magyar jelentésváltozáshoz vö. →*húz* 'kap, nyer (jövedelmet)'; vö. még fr. *tirer*; or. *увлекать*; stb.: '(ki)húz; nyer, kap;'. A 4. jelentés valószínűleg jelentéskölcsönzés a ném. *gewinnen* '(ki)nyer, termel' jelentése alapján. A *nyertes* származék alaktanához vö. *éltes* (→*él'*), *tettes* (→*tesz*) stb. (⊕) A *nyerészkedik*, *nyeremény* nyelvújítási származékszavak.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MSzFE.; EWUng.

nyereg [4] **A:** 1227 *Nerges* [sz.] [HN.] (Oklsz.); 1359/ *Nyerges* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1380 k. *Nerg* (KönSjz. 122.); 1416 u./¹ *nèrègè* (BécsiK. 62); 1510 *Nyereggyartha* [szN.] (Oklsz.); 1533 *nyerög*, *Nyerug* (Murm. 1805., 2450.); 1805 *nyerég* (NSz.) **J:** **1.** 1227 'hegy két csúcsa közötti kisebb mélyedés | Gebirgssattel' (Oklsz.) (↑); **2.** 1269/ 'ló, szamár stb. hátára erősíthető ülő (tehertartó) alkalmatosság | Reitsattel, Tragsattel' # (Oklsz. *nyergës-tartó* a.); **3.** 1789 'a szemüvegnek az orron nyugvó része | Brillensteg' (NSz.); **4.** 1807/ 'ornnyereg | Nasensattel' (NSz.); **5.** 1822 '(különféle, a nyereghez vmilyen szempontból hasonló tárgyak elnevezéseként) | (als Benennung versch. sattelähnl. Gegenstände)' (Wagner: Phras. *Carina* a.); **6.** 1953 'kerékpár, traktor stb. ülése | Sattel des Fahrrads, des Traktors usw.' (Ország: MAngSz.) **Sz:** **nyerges** 1227 [HN.] 'nyeregszerű hajlással rendelkező | aufgesattelt' (Oklsz.) (↑); 1359/ [szN.] 'nyereggyártó iparos | Sattler' (Oklsz.) (↑) | **nyergel** 1490 k. meg *nergele* (NagyvGl. 12.)

■ Örökség az ugor korból. | (≡) Vog. (T.) *näwrä*, (AK.P.) *naȳar*; osztj. (VK.) *nöȳar*: 'ülés, nyereg' [ugor **närkz-* 'ua.']; az ugorban esetleg török eredetű]. Eredetileg a ló hátára erősített egy fajta málhát, ill. annak fából készült erősítését jelölhette. (⊕) Az *n > ny* palatalizáció már az ősmagyarban végbemehetett. A magyar *g* vagy az ugor többeli **k* folytatója, vagy névszóképző (a szó szerkezetéhez vö. →*féreg*). A jelentések főleg metaforikusan alakultak ki az eredeti 2. jelentésből; a 4–6. jelentés kialakulásában a hasonló jelentésű német *Sattel* játszott szerepet.

📖 Szinyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; CIFU5 7: 80; Ligeti: TörK. 141; EWUng.

nyerít **A:** 1510 k. *Nyereytwen* [sz.] (AporK. 187); 1536 *nyeriteffel* [sz.] (Pesti: Fab. 22b); 1568 *nieret* (NySz.); 1894 *nyerütöz* [sz.] (Nyr. 23: 217); NYJ. *nyérít* (MNY. 50: 220) **J:** **1.** 1510 k. 'kiált, üvölt | schreien, heulen' (AporK. 187) (↑); **2.** 1536 '(ló) harsány, szaggatott hangot ad | wiehern (Pferd)' # (Pesti: Fab. 22b) (↑); **3.** 1585 '(madár) vijjog, rikolt | kreischen, schreien (Vogel)' (Cal. 178); **4.** 1753 'hangosan röhög, vihog | wiehernd lachen' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | (⊕) A szótó a →*nyervog* szócsalád tövével lehet azonos és a →*nyirbál*, valamint a →*nyí* szócsalád tövével áll összefüggésben. A szóvégek műveltető igeképzők gyakorító funkcióval. Az sem zárható ki, hogy a *nyerít* tulajdonképpen a

→*nyí* származéka; ebben az esetben a szó belseji *r* gyakorító képző. A 4. jelentés metafora a 2. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyervog*, *nyí*, *nyirbál*

nyers A: 1395 ? *Nersheg* [HN.] (Oklsz.); 1416 u./² *nèrs* (MünchK. 83ra); 1531 *nyes* (ÉrsK. 48); 1604 *Nyérs* (Szenczi Molnár: Dict. *Vífceror* a.); 1794 *nyössen* (NSz.); 1821 *nyess* (NSz.) **J:** **1.** 1416 u./² 'természetes nedvességet tartalmazó (növény); nedves, nyálkás | natürliche Feuchtigkeit enthältend (Pflanze); feucht, schleimig' (MünchK. 83ra) (↑); **2.** 1456 k. 'emésztetlen, a gyomrot megterhelő (étel) | unverdaut, den Magen überladend (Speise)' (SermDom. 1: 349); **3.** 1519 'fővetlen, sületlen (étel) | ungekoht, ungebraten (Speise)' (JordK. 31); **4.** 1538 'feldolgozatlan, megmunkálatlan (anyag); tehetséges, de pallérozatlan (személy) is | unverarbeitet, anbearbeitet (Stoff); begabt, aber ungeschliffen (Person)' # (Pesti: Nomenclatura K3); **5.** 1578 'éretlen (gyümölcs) | unreif (Obst)' (NySz.); **6.** 1604 'élénk; erőteljes | lebhaft; kräftig' (Szenczi Molnár: Dict. *Vígor* a.); **7.** 1763 'durva, modortalan (személy, megnyilatkozás) | grob, barsch (Person, Äußerung)' # (NSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A változatok egymáshoz való viszonya tisztázatlan, de vö. egyfelől a →*hárs*-ot, másfelől a →*persely*-t. A 3–6. jelentés metafora az 1. jelentés alapján; hasonló jelentésváltozáshoz vö. ang. *raw* 'főtlen, sületlen; megmunkálatlan; éretlen; nedves, vizes <időjárás>'. A 6. jelentés kialakulásában szerepet játszott a középkori orvostudomány, amely az emberi életfunkciók alakulásában nagy jelentőséget tulajdonított a testnedveknek. A 7. jelentés metafora a 4. jelentés alapján. A 2. jelentés a lat. *crudus* 'főtlen, sületlen; megemésztetlen (étel)' hatására keletkezhetett.

📖 TESz.; EWUng.

nyervákol → *nyervog*

nyervog × **A:** 1853–1854 *nyirvogsz* (NSz.); 1877 *Nyarvog*, *nyárvog* (NSz.); 1881 *nyervogott* (NSz.); NYJ. *nyervog*, *nyirmog* (MTsz.) **J:** **1.** 1853–1854 ? 'macska' nyávog | miauen' (NSz.) (↑), 1877 'ua.' (NSz.) (↑); **2.** 1853–1854 ? 'nyafog, siránkozik | greinen, jammern' (NSz.) (↑), 1906 'ua.' (NSz.)

nyervákol × **A:** 1848 *nyervákolva* [sz.] (Hetilap 1848. márc. 31.: 416); 1858/ *nyervákolni* [sz.] (NSz.); 1876 *nyirvákolással* [sz.] (NSz.); NYJ. *nyarvákol* (MTsz.); *nyervákó* (Nyr. 72: 110) **J:** **1.** 1858/ 'személy, főleg kisgyermek' nyivákolásszerű hangot hallat | weinerlich klagen (Kind)' (NSz.) (↑); **2.** 1877/ 'macska' nyávog | miauen' (NSz.)

■ Onomatopoeikus eredetű szócsalád. | ⊕ A szócsalád tagjai (hangátvetés kapcsán) kapcsolatban vannak a →*vernyog* szócsalád tagjaival. Másrésztől a szótó a →*nyerít* tövével lehet azonos, és a →*nyí* szócsaláddal függhet össze. A szóvégek gyakorító képzők. Az sem zárható ki, hogy a *nyervog* és *nyervákol* tulajdonképpen a →*nyí* származékai; ebben az esetben a szó belseji *r* gyakorító képző. A hangalak is és a jelentés is a →*nyávog* hatását mutatja.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyerít*, *nyí*, *vernyog*

nyes A: 1395 *Nyese* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1533 *Nyefő* kes [sz.] (Murm. 1959.) **J:** **1.** 1395 ? 'fa, növény fölösleges ágát, hajtását levagdossa | stutzen, zurückschneiden (Äste, Bäume)' # (Oklsz.) (↑), 1533 'ua.' (Murm. 1959.) (↑); **2.** 1833 'kapával' gaztól megtisztít, sarabol; megkapál (szőlőt) | reuten; (Wein) behacken' (Kassai: Gyökerésző 1: 451); **3.** [főleg *meg*~]

1952 '⟨labdát⟩ pörgetve üt v. rúg, hogy nehezebb legyen elfogni v. visszaadni | verkürzen ⟨den Ball⟩' (Bánhidi: Sportny. 272) **Sz:** ~**ő** 1395 [szN.] (Oklsz.) (↑) | ~**eg**et 1648 *Nyesegetés* [sz.] (NySz.)

■ Valószínűleg örökség a finnugor korból. | ⊕ Osztj. (V.) *net'* 'kitép (szénát, füvet, tollat), kopaszt (madarat); vág, metsz (füvet késsel)'; zürj. (Ud.) *neč-* 'elszakít (ki)tép' [fgr. **nečz-* vagy **nečz-*: 'tép, szakít']. ⊕ A szó belseji mássalhangzó kialakulásához vö. →*hős*, ill. →*kés*. A 'tép(ke)z', húz(gál)' > 'vág, metsz' jelentésfejlődés az osztjában is végbement. A 3. jelentés a ném. (*den Ball*) *verkürzen* 'lerövidíti a labda útját' mintájára keletkezhetett.

📖 FUF. 2: 235; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *fa-*

nyest **A:** 1212 ? *Nesta* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1231 *Nest* (Oklsz.); 1530 *nyesth* (Oklsz.); 1669 *neft* (MNY. 69: 420); 1691 *neszttel* (MonÍrók. 8: 224); 1791 *nyesdet* (NSz.) **J:** 1. 1212 ? 'a menyétfélék családjába tartozó, szürkésbarna színű, a nyusztnál vmivel kisebb ragadozó állat | Marder (Martes foina)' (Oklsz.) (↑), 1231 'ua.' (Oklsz.) (↑); 2. 1517 'nyestprém, ill. ebből készült holmi | Marderpelz' (MNY. 26: 150)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | ⊕ Az alapszó a *ne* (a →*nő* változata) lehet. A szóvég *-s* névszóképző + *-t* kicsinyítő képző. Hasonló szemlélethez vö. →*hölgy*, →*menyét*. A szó belseji képzőhalmazhoz vö. →*nőstény*. Az *n* > *ny* palatalizációhoz vö. →*enyém*, →*néni* stb. – A szó keletkezésénél a →*nyuszt* is közrejátszhatott. – A magyarázat gyenge pontja, hogy a *ne* alapszó →*nő* változata általában csak birtokos személyjeles formában vagy a régi *v-s* tőváltozatban fordul elő.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nő*

nyí × [2/1] **A:** 1518 k. *nyuaassok* [sz.] (SándK. 38); 1585 *Nyiuok* (Cal. 1099); 1685 *nyí* (NySz.); NYJ. *nyill* [□] (MNY. 29: 62); *nyivu* [□] (Nyr. 34: 192) **J:** '⟨állat, ritkábban ember⟩ panaszos, vonításszerű hangot hallat | winseln'

■ Onomatopoetikus szó. | ⊕ A *nyí*-val sok ige összefüggésben áll (pl. →*nyerít*, →*nyikorog*, →*nyiszál* stb.); azonban az is lehetséges, hogy ezek a szavak (néhányik vagy mind) tulajdonképpen a *nyí* származékai. A népnyelvi változatokhoz vö. →*hív*¹, →*ri* stb.

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 56; EWUng. • Vö. *nyekeg*, *nyerít*, *nyervog*, *nyihog*, *nyikorog*, *nyirbál*, *nyiszál*, *nyivákol*, *nyüszög*, *nyüszít*

nyihog **A:** 1755 *Nyihogó* [sz.] (ItK. 14: 85); NYJ. *nyahog* (Nyr. 72: 110); *nyehög* (Nyatl. *nyerít* a.); *nyehög* (Bálint: SzegSz.) **J:** 1. 1755 '⟨állat⟩ nyüszít, szűkül | wimmern, winseln ⟨Tier⟩' (ItK. 14: 85) (↑); 2. 1814 '⟨ló⟩ vihogva nyerít | wiehern' # (NSz.); 3. 1835 'vihog | kichern' (Tzs. *Kichern* a.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*nyí* szóból keletkezett gyakorító képzővel; a szó belseji *h* hiátustöltő hang. A 2. jelentéshez vö. *nyihaha* '⟨indulatszó a nyerítés utánzására⟩' (1590: NySz.). A 3. jelentés metafora a 2. jelentés alapján; vö. →*nyerít*.

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 56; EWUng.

nyikhaj Δ **A:** 1908/ *nighaj*, *nyighaj*, *nyikhaj* (Zolnay–Gedényi) **J:** 'semmirekellő, egy senki, haszontalan ember | ein Niemand, Nichtsnutz'

■ Cigány jövevényszó. | ☹ Cig. *nikai, níkai, ník^éaj* 'sehol' [< cig. *ni* 'nem' + *kai* 'hol, honnan, hová']. ☹ Az ezzel a szóval illetett ember származása ismeretlen, családja, ill. korábbi tartózkodási helye nem felderíthető; a jelentéséhez vö. →*sehonnai*, →*semmiházi* stb. A szó belseji *k^é*-ből a magyarban *kh* lett.

📖 MNy. 27: 291; TESz.; EWUng.

nyikkan → *nyikorog*

nyikkant → *nyikorog*

nyikog → *nyikorog*

nyikordul → *nyikorog*

nyikorog [1] **A:** 1585 *Nyikorgok* (Cal. 466); 1697 *nyikorog* (NySz.) **J:** 1. 1585 '(disznó) rőfög; (más állat) rőfögő hangot ad | grunzen (Schwein); einen grunzenden Laut geben (anderes Tier)' (Cal. 466) (↑); 2. 1616 'nyekergő hangon beszél v. énekel | mit knarrender Stimme sprechen od. singen' (NySz.); 3. 1785 '(tárgy, alkatrész stb.) vmihez súrlódva szaggatott, éles hangot ad; csikorog | knarren; quietschen' # (NSz.); 4. 1830 '(hangszer) kellemetlen, fülsértő hangon szól | unangenehm, dissonant tönen (Musikinstrument)' (NSz.)

nyikog × **A:** 1590 *Nikogas* [sz.] (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 111); 1763 *nyikoc* (NySz.) **J:** 1. 1590 '(állat) nyöszörög, nyüszít | wimmern (Tier)' (Szikszai Fabricius: LatMSzj. 111) (↑); 2. 1859 '(hangszer) kellemetlen, fülsértő hangon szól | unangenehm, dissonant tönen (Musikinstrument)' (NSz.); 3. 1867 'nyekereg, nyikorog | knarren' (NSz.)

nyikkant × **A:** 1688 *nyikkantott* (MNy. 90: 381); 1855 *nyikkantana* (NSz.) **J:** 1. 1688 'egyet roppan, reccsen | einen Knack geben' (MNy. 90: 381) (↑); 2. 1803 'egyszeri hangot ad, megmukkan | (sich) mucken' (Baróti Szabó: MVir. 85)

nyikkan **A:** 1748 *nyikkant* (NySz.) **J:** 1. 1748 'felnyög, nyöszörög | aufstöhnen, wimmern' (NySz.) (↑); 2. [ma főleg *meg~*] 1748 'egyszeri hangot ad, megmukkan | (sich) mucken' (NySz.) (↑); 3. 1877 'egy reccsenést, roppanást hallat, hirtelen csikorog, recseg | einen Knack geben, plötzlich knarren' (NSz.)

nyikordul **A:** 1866 *megnyikordul* (Bolond Miska 1866. márc. 11.: 38); 1912/ *nyikordult* (NSz.) **J:** 'röviden megcsikordul, reccsen | kurz knarren'

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ☹ A szótó összefüggésben áll a →*nyekeg* és a →*nyí* szócsaláddal. A szóvégek különféle igeképzők. Az is lehetséges, hogy a szócsalád tagjai tulajdonképpen a →*nyí* származékai; ebben az esetben a szó belseji *k* mozzanatos képző. A tárgyakra, dolgokra vonatkozó jelentések metaforikusak.

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 56; EWUng. • Vö. *nyekeg*, *nyí*

nyíl **A:** 1221/ *Nylos* [sz.] [HN.] (VárReg. 224.); 1395 k. *nyl* (BesztSzj. 134.); 1405 k. *nyal* (SchlSzj. 616.); 1552 *nyelath* (MNy. 5: 224); 1560 k. *Nyll* (GyöngySzt. 3849.) **J:** 1. 1221/ 'íjjal kilőhető fegyver | Pfeil' # (VárReg. 224.) (↑); 2. 1416 u.¹ 'sorshúzás; sors | Losziehung;

Schicksal' (BécsiK. 55, 239); **3.** 1416 u.³ 'villám(csapás) | Blitz(schlag)' (AporK. 75); **4.** 1418 'sorshúzás útján osztályrészül jutott földdarab | durch Los zugeteiltes Grundstück' (OkISz.); **5.** 1886 'különféle nyíl-, ékalakú tárgyak, ábrák elnevezéseként) | (als Benennung versch. pfeil-, od. keilförmiger Gegenstände und Zeichen)' (Nyr. 15: 431) **Sz:** **nyilas** 1221/ [HN.] (VárReg. 224.) (↑); 1503 *Nylas* 'sorshúzás útján osztályrészül jutott (földdarab) | Teil, Anteil des zugeteilten Feldes' (OkISz.); 1533 'egy csillagkép nevéként) | Schütze (in der Astronomie)' (Murm. 45.); 1548 'íjász | Bogenschütze' (RMKT. 4: 94); 1945 'az egykori magyar náci párt tagja, híve (jelzői értékben is) | Anhänger der ung. Nazipartei (auch als Attr.)' (NSz.) | **nyilaz** 1416 u.² *nyilazionc* 'sorsot vet | losen' (MünchK. 106ra); 1527 'nyilat lő | mit Pfeil und Bogen schießen' (ÉrдыK. 437)

■ Örökség az uráli korból. | ⊕ Vog. (T.P.) *nél* 'nyíl'; osztj. (V.O.) *nal* 'ua.'; zürj. (Sz.) *níl* 'ua.'; votj. (Sz.) *níl, nél, nel* 'lapos nyíl'; cser. (C.) *nölö-pikš* 'csonthegyű nyíl' (*pikš* 'nyíl'); md. (E.M.) *nal* 'ua.'; finn *nuoli* 'ua.'; lp. (norv.) *njuollá* 'ua.'; – jur. *tūñni* 'sörétes puska, löfegyver' (*tū* 'tűz'); kam. *nié* 'nyíl'; stb. [uráli **nēle* vagy **nōle*: 'nyíl']. ⊗ Megfelelői: mandzsu *niru*; tung. *nur*: 'ua.' ⊕ A korai változat szó eleji magánhangzójának hangértéke bizonyosan *ny*. Az 1405 k. adat valószínűleg elírás, esetleg az eredeti szó belseji *j* folytatása lehet; vö. →*szalad*¹ : →*szilaj*, →*szilánk* : →*szalu* stb. A 3., 5. jelentés metafora az eredeti 1. jelentés alapján. A 2. jelentés, valamint az abból kiinduló 4. jelentés szemléleti alapja a nyíllal való sorsolás, ill. az ilyen sorsolás alapján történő földelosztás.

📖 MNy. 2: 241; FUF. 15: 35; TESz.; MSzFE.; NyK. 88: 141; EWUng. • Vö. *isten-, nyilallik, nyír*³

nyilallik **A:** 1533 *Nylallas* [sz.] (Murm. 942.); 1573 *nyilalas* [sz.] (NySz.); 1577 k. *nyilalljk* [▽] (OrvK. 12); 1788 *Nyilamlás* [sz.] (MNy. 5: 286); NYJ. *nyilalik* (Nyatl.); *nyilámlyik* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1533 'szűrő fájdalom hirtelen (ismétlődve) jelentkezik | es sticht (Schmerzempfindung)' (Murm. 942.) (↑); **2.** [-*ik* nélkül is] 1791 'nyílsebesen halad; kilőtt nyíl gyanánt halad | sich pfeilschnell fortbewegen; die Wirkung eines abgeschnellten Pfeiles haben' (NSz.); **3.** 1836/ 'vkinek a tudatában felvillan, a szívébe hasít | jmdm durch den Kopf fahren, ins Herz schneiden usw. (Gedanke, Gefühl)' (NSz.)

■ Származékszó. | ⊕ A →*nyíl* szóból keletkezett -*l* igeképzővel. A szó belseji *m*-es változatok a *csuszamlík* (→*csúszik*), *villámlík* (→*villám*) stb. analógiás hatására keletkeztek. Az 1. jelentés a hirtelen fájdalomérzet és a nyíllövés következtében beálló hirtelen, éles fájdalom közti hasonlóságon alapul. Hasonló szemlélethez vö. (N.) *szegez* (→*szeg*³), →*szúr*; ném. *Hexenschuß* 'lumbágó, derékszába'; stb. A 2. jelentés metafora az 1. jelentés alapján; a 3. jelentés elvont értelmű.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyíl*

nyílik → *nyit*

nyilva † **A:** 1372 u./ *nylua* (JókK. 52) **J:** **1.** 1372 u./ 'tisztán, világosan; szemlátomást | klar, offenbar; zusehends' (JókK. 52) (↑); **2.** 1645 'valószínűleg; bizonyára | wahrscheinlich; gewiß' (NySz.) **R:** **nyilvábban** 1495 e. *nyluabban* 'pontosabban, jól érthetően | genauer, wohlverstanden' (GuaryK. 18)

nyilván **A:** 1372 u./ *nylvan* (JókK. 67); 1372 u./ *nyluan* (JókK. 67); 1527 *Nylwaann* (Heyden: Puerilium 17); 1559 *nyluan* (Székely I.: Krón. Előszó, a3a); 1752 *nyélván* (OkISz.); 1807 *Nyilván* (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1832 *nyilványul* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'tisztán,

világosan; szemlátomást | klar, offenbar; zusehends' (↑); **2.** 1416 u.² 'nyíltan; nyilvánosan | offen; öffentlich' (MünchK. 44rb); **3.** 1566 'valószínűleg; bizonyára | wahrscheinlich; gewiß' # (Heltai: Fab. 56) **Sz:** ~**os** 1704 *nyilvánosságra* [sz.] (RákFLev. 1: 70) | ~**ít** 1776–1821 *Nyilvánítani* [sz.] (NSz.) | ~**ul** 1832 (NSz.) (↑)

■ Származékszó szófajváltásának eredménye. | ⊕ A *nyílik* (→*nyit*) szó (*nyílva*, ill. *nyilván*) határozói igenéből konkrét > elvont jelentésváltozással alkotott határozószó. A határozói igenéhez vö. *nyílva* 'nyitott' (1510: PéldK. 32); *nyilván* 'ua.' (1519 k.: DebrK. 556). A 'valószínűleg; bizonyára' jelentések nyomatékösítő szerepben fejlődtek.

📖 TESz. *nyilván* a.; EWUng. • Vö. *nyit*

nyilván → *nyílva*

nyimnyám **A:** 1792 *nyim nyám* (NSz.); 1817 *nyám-nyám* (NSz.) **J:** 'gyámoltalan, nyamvadt | schlapp, unbeholfen'

■ Játszi szóalkotás útján keletkezett ikerszók. | ⊕ A *nyám* szóból keletkezett; kialakulásmódjához vö. →*dinomdánom*, →*ipiapacs* stb. A *nyám* valószínűleg elvonás a →*nyámmog* szóból. Az ikerszó eredeti jelentése a vontatott, nehézkes evéssel vagy lassú beszéddel kapcsolatos lassú, megfontolt szájmozgásra vonatkozott. Ennek bizonyítékául vö. *nyimmel-nyámmal* 'fáradtságosan, nehézkesen <eszik>' (1713: Kis-Viczay: Sel. 301). Ez az eszközhatározóragos megszilárdult ragos alakulat az →*ímmel-ámmal* hatását is tükrözi; ehhez vö. (R.) *ímeg-nyámmog* 'akadozó, elcsukló hangon beszél' (1668: NySz.). A *nyimnyám* jelentése a feltételezett eredeti jelentésből származik, amely részben metonímia, részben a *nyamvadt* (→*nyomvadt*) hatására keletkezett. – A *nyimnyám* szó utótagja a *nyámmnyila* 'lagymatag, gyámoltalan' [ikerszó] (1868/: NSz.) előtagjában is fellelhető.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyámmog*

nyír¹ **A:** 1211 ? *Nereh* [sz.] [szN.] (Oklsz.); 1416 u.¹ *nirpior* [sz.] (BécsiK. 226); 1585 *Nyívro* [sz.] (Gl. *borbély* a.); 1604 *Lenyeróm* (Szenczi Molnár: Dict. *Detóndeo* a.); 1773/ *nyírása* [sz.] (NSz.) **J:** **1.** 1211 ? 'haját, szörzetet, sűrű növényi hajtást, bolyhot' (ollóval) levág | scheren, stutzen' # (Oklsz.) (↑), 1416 u.¹ 'ua.' (BécsiK. 226) (↑); **2.** 1560 k. 'vékony, lemezszerű anyagot: kelmét, papírt stb.) vág, metsz | schneiden, scherend bearbeiten, schnitzen (zB. Tuch, Papier)' # (GyöngySzt. 173.); **3.** 1856 'vkit pénztől megfoszt, vkivel fizettet | jmdn um Geld anzapfen' (NSz.); **4.** [főleg *ki~*] 1930 'állásából vkit' kíméletlenül eltávolít; kíméletlenül pusztít (személyeket), megöl | (jmdn) absägen; umbringen' # (Zolnay-Gedényi) **Sz:** ~**ő**, ~**ó** 1211 ? [szN.] (Oklsz.) (↑); 1416 u.¹ 'birkanyírással foglalkozó személy | Scherer, Scherender' (BécsiK. 226) (↑); 1759 [szN.] 'ua.' (NSz.) | ~**és**, ~**ás** 1416 u.¹ *nirefe* (BécsiK. 226); 1773/ (NSz.) (↑) | ~**et** 1416 u.¹ *niret* 'tonzúra, borotvált fejtető | Tonsur' (BécsiK. 248) | ~**et**, ~**at** 1541 *niresd* el '(le)nyes, nyeseget, visszavág(at) | stutzen, kurzschneiden lassen' (KazK. 91); 1868 *nyirat* 'ua.' (NSz.) | ~**etlen**, ~**atlan** 1550 *niretlen* (Oklsz.); 1822 *Nyiratlan* (Wagner: Phras. *Intonsus* a.) | **nyirbál** 1784 *nyirbálni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 60) | **nyiratkozik** 1864 *nyiratkozott* (FővL. 1864. jún. 15.: [1]); 1895 *nyiratkozzanak* (NSz.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg örökség a finnugor vagy az uráli korból. | ⊖ Vö. zürj. (Sz.) *niral-*, *nirt-* 'dörzsöl, vakar, kapar'; votj. (Sz.) *nirjal-* 'kapar, vakar, összesöpör'; ? jur. *nira-* '(meg)rág; kaparó(vas)sal megmunkál, gyalul' [fgr. ? uráli **nirz-* 'kapar, vakar']. ⊕ A magyarázat csak akkor helytálló, ha a magyarban létrejött a '(v)minek a felületét szerszámmal reszeli, kaparja' > 'egy felületréteget eltávolít' > 'nyír, nyes' jelentésváltozás. Az eredetileg

palatális szó veláris toldalékolása másodlagos, feltehetőleg a →*bír*, →*hív*¹, →*sír*¹ stb. analógiájára jött létre. A 3. jelentés metafora az eredeti 1. jelentés alapján. A 4. jelentés az argóban fejlődött ki; hasonló szemlélethez vö. ném. (argó) *abknipsen* 'megöl' : ném. *knipsen* 'levág, lenyes'.

☞ MNy. 18: 91; TESz.; UEW. 320; EWUng.

nyír² A: 1055 ? *gnir* [valószínűbb, hogy a →*nyír*³ adata] (TA.); 1109/ *Nyrfa* [HN.] (MNL (OL) Dl. 6868); [1200 k.] *Nyr* [HN.] (An. 22.); 1252 *Nyrfa* (Oklsz.); 1578 *nyírben* [? ✎] (NySz.); 1799 *nyirjes* [sz.] (NSz.); 1833 *Nyírja* [*nyírj* □] (Kassai: Gyökerésző 1: 82); NYJ. *nyilfa* (MTsz.) **J:** 1. 1055 ? 'nyírfaerdő | Birkenwald' (TA.) (↑), [1200 k.] 'ua.' (An. 22.) (↑); 2. 1055 ? 'nyirkos, homokos talajt kedvelő, vékony törzsű, fehér kérgű fa | Birke' # (TA.) (↑), 1252 'ua.' (Oklsz.) (↑); 3. 1055 ? 'mocsár, láp, nyirkos legelő | Sumpf, feuchtes Grasland' (TA.) (↑), 1578 'ua.' (NySz.) (↑); 4. 1833 'vessző, fiatal hajtás | Sproß, Rute' (Kassai: Gyökerésző 1: 82) (↑); 5. [*a nád ~ja*] 1858 'a nád töve | unterer Teil des Schilfrohrstengels' (MNyszet. 3: 242) **Sz:** ~**es** 1243/ *Nyresligeth* [HN.] (Oklsz. I. *nyírés* a.); 1693 *Nyires* <FN> 'nyírfaerdő | Birkenwald' (NySz.); 1834 'mocsaras, lápos, ingoványos | sumpfig, morastig' (Kassai: Gyökerésző 3: 448)

■ Örökség a finnugor, esetleg az uráli korból. | ☞ Vog. (T.) *när* 'cső, vessző, pálca'; osztj. (DN.) *ňērām* 'vessző, vékony fűzfa'; zürj. (Sz.P.) *ňer* 'vessző'; votj. (Sz.) *ňer* 'ua.'; ? cser. (R.) *nörga* 'hajtás, sarj'; ? jur. *ňerū* 'fűz(fa)'; ? szelk. *njärg* 'ua.'; ? kam. *narga* 'füzes'; stb. [fgr. ? uráli **ňdrz* vagy **ňdrkz*: 'vessző, sarj, hajtás']. ☞ Az első szótag magánhangzója lehetett palatális és veláris is. Ha a magánhangzó eredetileg veláris volt, az ugor és egyes szamojéd nyelvekben palatalizáció következhetett be, a szó eleji **ň* hatására. – A szóvégi *ry*-s változathoz vö. →*fűrj*, →*nyár*¹ stb. Az ősmagyarban a szó nedves talajt kedvelő, vékony ágazatú fafajtát jelölhetett; a 'mocsár' jelentéssel való összefüggéshez vö. →*nyár*¹.

☞ JSFOu. 30/5: 43; NyK. 52: 256; Bárczi: TihAl. 38; TESz. *nyír*² a., *nyír*³ a.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *nyirkos*

nyír³ Δ A: 1540 meg *nyrazak* [sz.] (LevT. 1: 9); 1592 *nyiryát* (NySz.); 1600 k. *Nylazasroll* [sz.] (MNyTK. 94: 8) **J:** 'a ló patájának alján kidomborodó, V alakú, a körömnél puhább, érzékeny szaruképződmény | Strahl am Pferdehuf' **Sz:** ~**az** 1540 '(patkoláskor) megsérti a pata elevenjét | das Pferd mit dem Hufnagel verletzen' (LevT. 1: 9) (↑)

■ Vitatott eredetű. | 1. Szóhasadás. | ☞ A →*nyíl* szóból keletkezhetett szóhasadással. A megnevezés a patabaj nyílhegyhez hasonló alakjára utal. A magyar szó ilyen módon csak a honfoglalás után, bizonyára szláv hatásra keletkezhetett; a jelentésfejlődéshez vö. szln. *strela* 'nyíl; villámcsapás; a lópata nyírje'; or. *стрелка* 'a lópata nyírje'; stb. A magyarázat nehézsége, hogy a szóvégi *l*-es változatok későbbiek mint az *r*-esek. 2. Örökség az uráli korból. | ☞ Vog. (T.) *ňērķē*; osztj. (DN.) *ňora*; cser. (KH.) *nörǰə*; lp. (norv.) *njuorges*; – jur. *ňer?*; szelk. *ňēr*; stb.: 'porc(ogó)' [uráli **ňerkz* vagy **ňörkz*: 'ua.']. ☞ A szó belseji **rk* > m. *r* hangváltozáshoz vö. →*nyereg*. – A →*nyíl*-ből való értelmezés és az örökségként való magyarázat nem feltétlenül áll ellentétben egymással: a →*nyíl*-lal való ősrégi keveredés lehetősége sem zárható ki; vö. lp. (norv.) *njuollá* 'nyíl; a rénszarvasok hátsó lábán a körömök között levő mirigy'.

☞ Nyr. 35: 398; UngJb. 17: 193; TESz. *nyír*² a.; MSzFE. *nyír* a., *nyíl* a.; NytudÉrt. 92: 134; EWUng. • Vö. *nyíl*

nyirbál × A: 1570 *nyirbál* [? ✎] (NySz.); NYJ. *nyérvál* (ÚMTsz.) **J:** 'rimánkodik, kunyerál | anflehen, betteln'

nyíret × **A:** 1794 *nyiret* (NSz.), de vö. →*nyirettyű*; 1831 *nyíret* (NSz.); NYJ. *nyüret*, *nyüret* (MTsz.) **J:** 'nyüszít, szüköl | wimmern, winseln'

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ⊕ A szótó a →*nyerít*, valamint a →*nyí* tövével függ össze. A szóvég gyakorító képző, ill. műveltető képző gyakorító funkcióval; az elsőhöz vö. →*himbál*, *kiabál* (→*kiált*) stb. Az is lehetséges, hogy a szócsalád tagjai tulajdonképpen a →*nyí* származékai; ebben az esetben a szó belseji *r* gyakorító képző. ⊖ Ugyanebből a töből másik gyakorító igeképzővel: (R.) *nyirából* 'könyörög, esedezik, koldul, kéreget' (1645: NSz.); (R.) *nyirmál* 'siralmasan nyávog' (1782: MNy. 89: 381).

📖 MNy. 18: 92; TESz. *nyirbál*¹ a.; Benkő: FiktI. 56; EWUng. • Vö. *nyerít*, *nyí*, *nyirettyű*

nyíret → *nyirbál*

nyirettyű × **A:** 1585 *nyirettyű* (Cal. 813); 1787 *nyirettyű* (Gáldi: Szótir. 24); 1789 *nyirettyóm* (NSz.); 1795 k. *nyiretyű* (NSz.); 1882 *nyirettűz* [sz.] (NSz.); 1885 *nyiretyűt* (NSz.) **J:** **1.** 1585 ? 'hegedűvonó | Geigenbogen' (Cal. 813) (↑), 1767 'ua.' (Pápai Páriz–Bod: Dict.); **2.** 1784 'egy fajta pengetős hangszer, tambura | Tamburizza' (Baróti Szabó: KisdedSz. 83), 1893 'nádból v. kukoricaszárból készült gyermekhegedű | Geige aus Schilfrohr od. Maishalmen für Kinder' (MTsz.)

■ Származékszó szófajtváltásának eredménye. | ⊕ A *nyíret* (→*nyirbál*) szóból főnevesült folyamatos melléknévi igenév, -ű ~ -ő képzővel; vö. *csengettyű* (→*cseng*), *pörgettyű* (→*pereg*) stb. Eredetileg feltehetően a vonós, ill. a pengetős hangszerek pengetőjének pejoratív megnevezése volt. A 3. jelentés metonímia az 1. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyirbál*

nyirkos **A:** 1452 *Nyrkus* [HN.] (OkI Sz.); 1645 *nyirkos* (NySz.); 1780 *Nyírasodik* [sz.] (NyF. 50: 44) **J:** **1.** 1452 'mocsaras (hely) | sumpfig' (OkI Sz.) (↑); **2.** 1645 'nedves | feuch, naßkalt' # (NySz.) (↑)

nyirok [4] **A:** 1784 *nyirok* (Baróti Szabó: KisdedSz. 61); 1803 *nyirk* (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Naß, das* a.) **J:** **1.** 1784 'nedvesség, nedv | Feuchtigkeit, Nässe, Saft' (Baróti Szabó: KisdedSz. 61) (↑); **2.** 1791 'márga, márgatalaj; kiszáradt mocsarak, árvizekből hátrahagyott állóvizek iszapjából képződött talaj | Mergel(boden); Boden aus dem Schlamm ausgetrockneter Sümpfe' (NSz.); **3.** 1828 'a test savós üregeit, szöveti sejtek közötti hézagokat kitöltő folyadék | Lymphe' (NSz.)

■ A szócsalád alapja, a **nyirkos** belső keletkezésű, valószínűleg származékszó. | ⊕ A szótó azonos lehet az ősmagyar kori →*nyír*² alakkal. A szóvég *-kos* névszóképző, amely egyes *k*-ra végződő *-s* melléknévképzős szavak analógiájára keletkezett; vö. *torkos* (→*torok*), *nehézkos* (→*nehéz*) stb.

■ A **nyirok** elvonás. | ⊕ A *nyirkos* szóból elvonással keletkezett a nyelvújítás korában.

📖 Bárczi: TihAl. 38; TESz.; NyK. 81: 185, 231; EWUng. • Vö. *nyír*²

nyirok → *nyirkos*

nyiszál **A:** 1784 *nyifzálni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 60) **J:** 'életlen eszközzel vagdal | fuchteln, säbeln; schnitzeln'

nyiszol × **A:** 1801/ *nyiszolod* (NSz.); 1863 *nyüszöl* (Krizsa [szerk.] Vadr. 510) **J:** 'életlen eszközzel vagdal | fuchteln, säbeln; schnitzeln'

nyiszog × **A:** 1804/ *nyiszognak* (NSz.) **J:** '⟨súrlódó tárgy⟩ zajt okoz, csikorgó hangot ad | rascheln, zischen ⟨durch Reibung⟩; knarren'

nyisszant **A:** 1868 *nyisszantással* [sz.] (Üstökös 1868. máj. 8.: 146); 1882 *elnyisszentette* (NépkGy. 3: 386); 1885 *nyisszantással* [sz.] (NSz.) **J:** [ma főleg *el-*, *le-*] '(egy vágással) levág | (mit einem Schnitt) abschneiden'

nyisszan × **A:** 1883 *Nyisszan* (NSz.) **J:** '⟨súrlódó tárgy⟩ egyszeri, éles csikorduló hangot ad; csikordul | einen einmaligen raschelnden, zischenden Laut geben ⟨Reibgeräusch⟩; knarren'

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ⊕ A szótó a →*nyüszít* tövével, továbbá a →*nyí* stb. szócsaládjával függhet össze. A szóvégek különféle igeképzők. Az is lehetséges, hogy a szócsalád tagjai tulajdonképpen a →*nyí* származékai; ebben az esetben a szó belseji *sz* gyakorító képző. ⊖ Ugyanebből a töből gyakorító képzővel: *nyiszorog* 'zizeg, zörög; csikorog, nyikorog, recseg' (1788: NSz.); *nyiszitel* 'vagdal' (1793: NSz.).

📖 TESz.; Benkő: Fiktl. 56; EWUng. • Vö. *nyí*, *nyiszlett*, *nyüszít*

nyiszlett **A:** 1838 *Nyiszlett* (Tsz.); 1867 *nyeszlett* (NSz.); 1867 *nyiszlétt* (CzF.); NYJ. *nyiszlat* (MTsz.); *nyüszlet* (ÚMTsz.) **J:** 'vézna, cingár, sovány, beteges, gyenge ⟨személy⟩ | schwächlig, mickerig (Person)'

■ Származékszó. | ⊕ Az alapszó a *nyiszol* (→*nyiszál*) palatális változata lett. A szóvég *-tt* befejezett melléknévi igenévképző. A megnevezés arra utalhat, hogy a vékony, cingár testalkatú ember úgy néz ki, mint akiből lenyisszantottak egy darabot.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyiszál*

nyiszog → *nyiszál*

nyiszol → *nyiszál*

nyisszan → *nyiszál*

nyisszant → *nyiszál*

nyit **A:** 1358–1359 *nituan* [sz.] (MNY. 15: 43); 1372 u./ *megnüttuan* [sz.] (JókK. 16); 1416 u./¹ *megnüttuc* (BécsiK. 228); 1791 *nyitik* [□] (NSz.); 1792 *nyítani* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz.) **J:** **1.** 1358–1359 'vminek a zártságát megszünteti: kitar, feltár | öffnen' # (MNY. 15: 43) (↑); **2.** 1770/ 'kezd, indít | beginnen, anfangen' # (NSz.); **3.** 1781/ '⟨virág⟩ virítani kezd, virágozik | (er)blühen ⟨Blume⟩' (NSz.); **4.** 1782 '⟨alkalmat, lehetőséget⟩ ad, biztosít | (Gelegenheit) bieten' (NSz.) **Sz:** ~**vány** 1358–1359 'tavasszal a szőlőtőke kibontása a téli fagyok ellen ráfedett föld alól ⟨szőlészeti szakkifejezés⟩ | Aufmachen ⟨im Weinbau⟩' (MNY. 15:

43) (↑) | ~**ás** 1372 u./ *megnyitásban* (JókK. 6) | ~**ány** 1838 *nyitánya* (Honművész 1838. nov. 29.: 750); 1843 *nyitány* (Szily: NyÚSz.)

nyílik **A:** 1416 u./¹ *ñilaфра* [sz.] (JókK. 52); 1694 *nyílni* [sz.] (MonÍrók. 15: 326); 1708 *Nyílik* [▽] (Pápai Páriz: Dict. *Děhifcol* a.); 1788 *nyílik* (NSz.); 1803 *nyíl* (NSz.); NYJ. *nyél-ik* (MTsz.) **J: 1.** 1416 u./¹ 'vminek a zártsága megszűnik: kitarul, feltárul | sich öffnen' # (JókK. 52) (↑); **2.** 1527 'virág' bimbójából kibomlik | (er)blühen 'Blume' # (ÉrdyK. 379); **3.** 1766 'alkalom, lehetőség' kínálkozik | sich bieten 'Gelegenheit' # (NSz.); **4.** 1799 'vmire néz (ajtó, ablak) | auf etw gehen 'Tür, Fenster' # (NSz.) **Sz:** ~**ás** 1416 u./¹ *ñilaфра* (BécsiK. 263) | **nyilatkozik** 1463 u. *Nyilatkozasfarol* [sz.] 'megnyilvánul | sich offenbaren' (MNy. 23: 36); 1536 'kinyílik, feltárul | sich öffnen' (Pesti: NTest. 115a); 1837 'véleményt, hírt közöl | mitteilen' (NSz.) | **nyilatkozás** 1463 u. (MNy. 23: 36) (↑)

nyitja **A:** 1792 *nyitjához* (NSz.) **J: 1.** 1792 'kulcs; vminek a kinyitása | Schlüssel; das Öffnen von etw' (NSz.) (↑); **2.** 1803 'megfejtési mód, megoldás | Lösung, Erklärung zu etw' (Márton J.: MNSz.–NMSz. *Hinaus finden* a.)

■ A szócsalád igéi egy fiktív tő származékszavai. | ⊕ A szótó ismeretlen eredetű. A szóvég -t műveltető képző, -l visszaható képző. A *nyit* : *nyílik* viszonyhoz vö. *hűt* : →*hűl*, →*süt* : *sül* stb.

■ A **nyitja** ragszilárdulás. | ⊕ Ez egy önállóan nem adatalható főnév E/3. személyű -ja birtokos személyjeles alakjából keletkezett, amely szófajváltás eredményeként jött létre a *nyit* igéből.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyilva*

nyitja → *nyit*

nyivákol **A:** 1763 *nyivákolva* [sz.] (NySz.); 1695/ *nyivákolást* [sz.] (NySz.) **J: 1.** 1763 '(főleg) kisgyermek' nyafogva sír | weinen, quäken 'haupts. Kind' (NySz.) (↑); **2.** 1794 '(macska) nyávog | miauen' (NSz.)

nyivog × **A:** 1767 *Nyivogok* (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Obvāgio* a.); 1887 *nyivogva* [sz.] (NSz.) **J: 1.** 1767 '(kisgyermek) sír | weinen 'Kind' (Pápai Páriz–Bod: Dict. *Obvāgio* a.) (↑); **2.** 1790 '(állat) nyafog, nyávog, nyüszít | wimmern, winseln 'Tier' (NSz.); **3.** 1816 'dadog | stottern' (Gyarmathi: Voc. 101)

■ Származékszó. | ⊕ A *nyiv-* szóból (amely a →*nyí* gyakorító képzős tőváltozata) keletkezett gyakorító képzővel. ⊖ Korábbi, csak szórványosan adatolt származékszók ugyanebből a tőből, másik gyakorító képzővel: *nyivacsokol* 'sír <gyerek>' (1604: Szenczi Molnár: Dict. *Vágito* a.); *nyivákokodik* (1626: NySz.). – Idetartozik (és részben a →*nyávog*-hoz): *nyaukol* 'nyöszörög, vinnyog <kölyökkutya>; nyávog' (1585: Cal. 457).

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 56; EWUng. • Vö. *nyí*

nyivog → *nyivákol*

nyolc **A:** 1405 k. *nyolch* заз (SchlSzej. 169.); 1456 k. *nyocз* (SermDom. 2: 73); NYJ. *nóc* (ÚMTsz.) **J:** 'hétnél eggyel több | acht' # **Sz:** ~**ad** 1416 u./¹ *nyolcad* 'sorrendben a nyolcadik | achte(r)' (BécsiK. 151); 1560 k. 'egynyolcad rész | Achtel' (GyöngySzt. 2921.) | ~**adik** 1416 u./³ *NolLadik* (AporK. 166)

■ Örökség, ugor kori tő magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. vog. (T.) *halālaw*, (AK.) *halaw*; osztj. (V.) *hjl̥ɣ*, (O.) *hijal*: 'nyolc' [ugor **halz* 'ua.']. A halászó-vadászó népek ezt a szót használták bizonyos számú mókusbőr vagy szárított hal stb. megjelölésére. Lehetséges, hogy az ugor nyelvek is hasonlóképpen fejezték ki a 'hét után következő szám' fogalmát. ⊕ A c végződés a következő szám, a →*kilenc* analógiájára keletkezhetett. ⊕ A szótó ugorból való magyarázata kevésbé valószínű.

📖 Nyr. 48: 10, 56, 64: 81; NyK. 65: 157; TESz.; UEW. 875; Honti: Zahlw.; EWUng. • Vö. *nyaláb*, *nyolcvan*

nyolcvan A: 1416 u.³ *nolczuan* (AporK. 91); 1538 *nyolczwãodyk* [sz.] (Pesti: Nomenclatura I: 3); 1541 *noćuan* (KazK. 95); NYJ. *nyócfan* (OrmSz.) J: 'nyolcszor tíz | achtzig' # Sz: ~**adik** 1538 (Pesti: Nomenclatura I: 3) (↑)

■ Összetett szó. | ⊕ A →*nyolc* és az önálló szóként nem adatolt *van* összetételi tagokból. Az utótág eredetére vö. →*hatvan*.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *hatvan*, *nyolc*

nyom <FN> A: 1138/ ? *Numudí* [sz.] [SZN.] (MNy. 32: 205); 1270 ? *Nyomus* [sz.] [SZN.] (OkISz.); 1395 k. *nemon* ýaro [ɔ: *nomon*] (BesztSzj. 790.); 1405 k. *nioman* (SchlSzj. 1470.); 1456 k. *numu* [sz.] (SermDom. 1: 265) J: 1. 1395 k. 'járás után visszamaradó, látható jel a talajon | Fußspur, Fährte' # (BesztSzj. 790.) (↑); 2. 1456 k. 'maradandóság, tartósság | Dauerhaftigkeit' (SermDom. 2: 478); 3. 1510 'vmely jelenség, állapot jele, hatása | Spur' # (MargL. 129); 4. 1551 'nemzetség | Geschlecht, Sippe' (NySz.); 5. 1604 ? 'egy lépésnyi távolság | Schritt' (Szenczi Molnár: Dict. *Pléthrum* a.), 1667 'ua.' (NySz.); 6. 1613 'mód | Art, Weise' (NySz.); 7. [főleg ~*okban*] 1890 'kis mennyiség | kleine Menge' (Ethn. 1: 220) Sz: ~**ú** [csak szókapcsolatban] 1456 k. (SermDom. 1: 265) (↑) | ~**oz** 1585 *nyomozom* (Cal. 1118) | ~**talán** 1792 *Nyomtalán* <MN> (NSz.) | ~**ozó** 1867 *Nyomozó* 'detektív | Detektiv' (CzF.) R: ~**ban** 1527 *nyomba* 'azonnal, rögtön | sogleich' (ÉrdyK. 552)

nyom <IGE> A: 1284/ ? *Numar* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 1: 795); 1372 u./ *nyomuala* (JókK. 142); 1372 u./ *nywmofal* [sz.] (JókK. 11) J: 1. 1372 u./ 'rászorít; nyomot hagyó eszközzel megjelöl | aufpressen, aufdrücken; aufstempeln' # (JókK. 142); 2. 1372 u./ 'súlyával ránehezedik | drücken' # (JókK. 161); 3. 1372 u./ 'taszítva, szorítva v. hova juttat | ein-, niederdrücken' # (JókK. 49); 4. 1395 k. '(ki)sajtolt; összeszorít | (zusammen)pressen' # (BesztSzj. 1023.); 5. [el~, le~] 1416 u.³ 'hátrányos helyzetbe juttat | unterdrücken' # (AporK. 89); 6. 1519 k. 'súlya van | wiegen' # (DebrK. 410); 7. 1536 '(írásművet) nyomtat | drucken' # (Pesti: Fab. 89b); 8. 1774 'hirtelen mozdulattal tesz, dug | stecken' # (NSz.) Sz: ~**os** 1372 u./ 'lép | treten' (JókK. 11) (↑) | ~**ot** 1372 u./ *nywmotuan* [sz.] 'ua.' (JókK. 11) | ~**tat** 1372 u./ *nyomtatnj* [sz.] 'lép | treten' (JókK. 147); 1416 u.¹ 'csépel | dreschen' (BécsiK. 215); 1533 'írásművet nyomással sokszorosít | drucken' (Murm. 2356.) | ~**dok** 1405 k. *megnomdok* <FN> 'egérfogó | Mausefalle' (SchlSzj. 2132.); [birtokos személyjellel] 1519 k. 'nyom, jel (átvitt értelemben is) | Spur (auch abstr.)' (DebrK. 616) | ~**dok** 1405 u. *nomdoco* [sz.] 'nyom, szorít, présel | drücken, pressen' (SchlSzj. 1681.) | ~**ás** 1413 *nyumas* [HN.] (OkISz.) | ~**od** 1416 u.¹ *meg-nomogga* 'nyom | drücken' (BécsiK. 150) | ~**odat** 1416 u.¹ *megnomodatbā* 'letaposás, letiprás | Niedertreten' (BécsiK. 256) | ~**at** 1470 *nyomatonne* [sz.] 'lábnyom | Fußspur' (SermDom. 2: 496); 1833 'másolat | Abdruck' (NSz.) | ~**ogat** 1536 *meg nyomogata* (Pesti: Fab. 8) | ~**aszt** 1565 el... *nyomasztani* [sz.] 'elnyom, tönkretesz | unterdrücken, niederschlagen' (NySz.); 1763 'ránehezedik | auf etw lasten' (Szily: NyÚSz.) | ~**ós** 1575 *nyomos* 'fontos, jelentős | wichtig' (Heltai: Krón. 28a) | ~**ul** 1592 *le nyomult* (Cisio O1a) | ~**odik** 1693 *nyomodik* (Gyöngyösi: ÖK. 2: 133) | ~**aték** 1763 *óranyomaték* 'súly | Gewicht' (Szily: NyÚSz.); 1770

'jelentőség | Nachdruck, Bedeutung' (Kalmár: Prodr. 372) | ~**kod** 1784 *nyomkodni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdedSz. 58) | ~**tatvány** 1786 *Nyomatvány* (NSz.) | ~**da** 1830 *nyomdának* 'típus | Typus' (Szily: NyÚSz.); 1848 'könyvnyomtató üzem | Druckerei' (Szily: NyÚSz.) | ~**dász** 1846 *nyomdász* (Szily: NyÚSz.)

■ Örökség, a megfelelői azonban vitatottak. | **1.** Örökség az ugor korból. | ⊕ Vö. vog. (É.) *ńol-* 'nyom, megnyom, szorít'; osztj. (V.) *ńöl-* 'gyúr, dagaszt' [ugor *ńol3(-m3) '(meg)nyom, szorít']. A magyarázat azon az előfeltevésen alapul, hogy az *m* nem töelem, hanem egy ugor kori névszóképző vagy mozzanatos képző. Az ugor **lm* > *m*. *m* hangváltozáshoz vö. →*csomó*, →*szem* stb. **2.** Örökség a finnugor korból. | ⊕ Vö. zürj. (I.) *ńamilt-* 'összenyom, kifacsar'; cser. (R.) *ńumorgé-* 'összepréselődik' [fgr. *ńǫm3 'nyom; összenyom']. Ezt az egyeztetést bizonytalaná teszi, hogy ezek a szavak onomatopoeitikusak, és az első szótagi magánhangzó-megfelelés szabálytalan.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A szó ősi igenévszói jelentése a magyarban őrződött meg. Az eredeti jelentés 'súlyával a földet nyomja, ránehezedik vmire', ill. 'a nehezedés, nyomás eredménye, helye' voltak. A *nyomban* megszilárdult ragos alakulat helyhatározószóból időhatározószóvá fejlődött; hasonló változáshoz vö. *mihelyt* (→*mi-*). ⊕ A *nyomda*, *nyomdász* nyelvújítási származékszavak. ⊖ Idetartozik: *benyomás* 'hatás' (1786: NSz.), ez latin, ill. német mintára alkotott tükörfordítás; vö. lat. *impressio*; ném. *Eindruck* 'mély benyomás'.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz., *benyomás* a. is; MSzFE.; EWUng. • Vö. *lépten-nyomon*, *nyomorék*, *nyomvad*

nyomor → *nyomorék*

nyomorék **A:** 1138/ *Numarek* [szn.] (MNY. 3: 203); 1395 k. *nomarek* (BesztSzj. 1203.); 1405 k. *nyumarik* (SchlSzj. 1793.); 1525 k. *Nyomorék* (MNY. 11: 82) **J:** <MN> **1.** 1138/ ? 'szánalmas, szerencsétlen, nyomorúságos | elend, kümmerlich' (MNY. 3: 203) (↑), 1618 'ua.' (NySz.); **2.** 1138/ ? 'testi hibás | krüppelhaft' # (MNY. 3: 203) (↑), 1630 'ua.' (NySz.) | <FN> **1.** 1395 k. 'egy fajta énekesmadár, poszáta | Grasmücke' (BesztSzj. 1203.) (↑); **2.** 1660 'testi hibás személy | Krüppel' # (NySz.)

nyomorít **A:** 1372 u./ meg *nyomoroytaný* [sz.] (JókK. 124); 1528 *nyomorittasanac* [sz.] (SzékK. 256) **J:** **1.** [főleg *meg~*] 1372 u./ 'tönkretezz | zugrunde richten' # (JókK. 124) (↑); **2.** [főleg *meg~*] 1777 'nyomorékká tesz | zum Krüppel machen' (NSz.)

nyomorul † **A:** 1372 u./ *nyomoroltattakot* [sz.] (JókK. 31); 1508 *ńomorvltatom* [sz.] (DöbrK. 76) **J:** 'tönkremegy, elpusztul; megkínzottá, meggyötörtté válik | zugrunde gehen; gequält werden'

nyomorult **A:** 1372 u./ *nyomorolot* (JókK. 162); 1495 e. meg *ńomorult* (GuaryK. 78); 1541 *numurultaknak* (KazK. 51) **J:** <MN> **1.** 1372 u./ 'csenevész, satnya, korcs, nyomorékká tesz | verkrüppelt, zum Krüppel gemacht' (JókK. 162) (↑); **2.** 1495 e. 'szegény, nyomorgó, szerencsétlen | armselig, unglücklich' (GuaryK. 78) (↑); **3.** 1527 'szánalmas, siralmas | erbärmlich' (ÉrdyK. 400); **4.** 1721 'nyomorék | krüppelhaft' (OkISzPótl. *nyomorult* a.); **5.** 1756 'hitvány | niederträchtig' # (NSz.) | <FN> **1.** 1517 'nyomorúságosan szegény | Elende(r) {arm}' # (DomK. 125); **2.** 1865 'szerencsétlen, szegény ember | Elende(r)' (NSz.)

nyomorgat **A:** 1416 u./ meg *ńomorgattoc* (BécsiK. 222); 1553 meg *nyamargatni* [sz.] (LevT. 2: 9) **J:** **1.** 1416 u./ 'gyötör, sanyargat | quälen, plagen' # (BécsiK. 222) (↑); **2.** 1604 'nyomkod, szorongat | drücken, pressen' (Szenczi Molnár: Dict. *Prémo* a.) **Sz:** ~**ás** 1495 e. *ńomorgatafaual* (GuaryK. 75)

nyomorú † **A:** 1456 k. *numurufasatol* [sz.] (SermDom. 1: 333); 1495 e. *ñomorufagnac* [sz.] (GuaryK. 50); 1510 *Njõmorosagnak* [sz.] (AporK. 187) **J:** <MN> **1.** 1456 k. 'nyomorúságos, keserves | kümmerlich, erbärmlich' (SermDom. 1: 333) (↑); **2.** 1529 e. 'silány, gyatra | dürftig, gering' (VirgK. 136); **3.** 1826/ 'nyomorék, korcs | krüppelhaft' (NSz.) | <FN> 1531 'szegényesség, nyomorúság | Kümmerlichkeit, Elend' (ÉrsK. 202) **Sz:** ~**ság** 1456 k. (SermDom. 1: 333) (↑)

nyomorog [1] **A:** 1470 *nomorgatnak* [sz.] (SermDom. 2: 411); 1531 *ñomorognac* vala (TelK. 188) **J:** 'nyomorúságos helyzetben van, gyötrődik | ein kümmerliches Dasein fristen' #

nyomorodik [3] **A:** 1510 meg *nyomorottakat* [d-t] (MargL. 62); 1540 meg *nyomorozom* [∇] (LevT. 1: 7) **J:** **1.** [főleg *meg-ik, el-ik*] 1510 'szerencsétlenné válik, tönkremegy | zugrunde gehen' (MargL. 62) (↑); **2.** [*meg-ik, el-ik*] 1536 'nyomorékká lesz | verkrüppeln' # (Ballagi A.: RNySz. 340)

nyomor **A:** 1577 *niomor* (KolGl.) **J:** 'ínség, nyomorúság, szükség | Elend, Not' #

■ A szócsalád igéi, valamint a **nyomorú** és a **nyomorék** származékszavak egy relatív fiktív töből. | ⊕ A relatív tő a →*nyom -r* gyakorító képzős alakjából jött létre. A szóvégek különféle igeképzők, -*ú* folyamatos melléknévi igenévképző, ill. -*ék* névszóképző.

■ A **nyomorult** származékszó. | ⊕ A *nyomorult* a *nyomor* szóból keletkezett -*t* befejezett melléknévi igenévképzővel.

■ A **nyomor** elvonás. | ⊕ A *nyomor* elvonással keletkezett a *nyomorú* szóból.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ A szó konkrét jelentései a →*nyom* alapszóval hozhatók összefüggésbe; az elvont jelentések metaforikusan keletkeztek. A *nyomorék* 'poszáta' jelentése a madár vékony, törékeny testalkatára utalhat.

📖 MNy. 7: 247; TESz.; Kiss J.: Mad. 256; EWUng. • Vö. *nyom*

nyomorgat → *nyomorék*

nyomorít → *nyomorék*

nyomorodik → *nyomorék*

nyomorog → *nyomorék*

nyomorú → *nyomorék*

nyomorul → *nyomorék*

nyomorult → *nyomorék*

nyomvad Δ **A:** 1372 u./ meg *nywmuadotuala* (JókK. 161); 1531 meg *nyomuaddanak* (ÉrsK. 496) **J:** [főleg *meg~*, *el~*] '(le)nyomottá, összelapítottá válik | erdrückt werden'

nyamvadt **A:** 1372 u./ meg*nyomuadot* (JókK. 41); 1809 *Nyomvadt* (NSz.); 1860 *nyávadt* (NSz.); 1909 *nyámvadt* (NyF. 57: 43); 1911 *nyávadt* (NSz.); 1953 *nyamvadt* (Ország: MAngSz.); NYJ. *nyammadt* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1372 u./ 'teljesen odaadja, átadja magát | sich völlig hingegen' (JókK. 41) (↑); **2.** 1809 'gyenge, erőtlen (személy); vézna fejletlen testalkatú | schwach, kraftlos (Person); schwächig, von unentwickelter Körperbeschaffenheit' (NSz.) (↑); **3.** 1909 'fonnyadt, elernyed | welk, schlaff' (NyF. 57: 43) (↑); **4.** 1953 'silány; gyatra | gering; dürrtig' (Ország: MAngSz.) (↑)

nyomvaszt † **A:** 1531 *nyomwazthasson* [sz.] (ThewrK. 66) **J:** 'alányom, lenyom, megsemmisít | unterdrücken, vernichten'

■ A szócsalád igéi származékszavak. | ⊕ A →*nyom* szóból jött létre. Az igék szó belseji *v*-je ősi visszaható képzőnek tűnik, amely az ősmagyar korban még meglehetett; vö. 12. sz. vége *tiluvt* 'tiltott, tilos' (HB.), a →*tilt* befejezett melléknévi igeneve; vö. még →*hull*, →*sért* stb. Az igék végződése *-d* gyakorító képző, ill. *-szt* műveltető képző.

■ A **nyamvadt** vagy **nyomvadt** származékszó. | ⊕ A *nyomvad* szóból keletkezett *-t* befejezett melléknévi igenévképzővel. A *nyamvadt* eredeti jelentése 'összenyomódott' lehetett, az 1–3. jelentés ebből alakult ki jelentésbővüléssel.

📖 D. Bartha: Szóképz. 47; TESz. *nyomvadt* a.; MNy. 67: 84; EWUng. • Vö. *nyom*, *nyuvad*

nyomvaszt → *nyomvad*

nyoszolya × **A:** 1215/ ? *Nazalas* [sz.] [HN.] (VárReg. 283.); 1230 k. *nascala* (MNy. 77: 376); 1452 *Nozolya* (Oklsz.); 1458 *nossola* (Oklsz.); 1531 k. *Nyofzolyara* (MKsz. 1984: 229); 1575 *nyofzollyákat* (Heltai: Krón. 168a); 1763 *Noszoja* (NSz.); 1838 *Nyoszolyó* (Tsz.); NYJ. *nyuszolya* (ÚMTsz.) **J:** **1.** 1215/ ? 'hordágy; halottszállító eszköz | Tragbahre; Totenbahre' (VárReg. 283.) (↑), 1230 k. 'ua.' (MNy. 77: 376) (↑); **2.** 1452 'fekvőhely, heverő, ágy | Bett, Liege' (Oklsz.) (↑); **3.** 1822 'csúsztató saroglya | Gleitschragen' (HOklSzj. 106)

■ Jövevényszó egy déli szláv nyelvből. | ⊖ Blg. (N.) *носило* 'hordágy; szállító váz (holttestnek, koporsónak)'; szbhv. *nosila* [többes szám] 'hordágy; állványzat'; szln. *nosila* [többes szám], (N.R.) *nosilo* 'hordágy; ravatal'; – óe. szl. *nosilo* 'hordágy' [< szláv **nosi-* 'hord, visz, szállít']. ⊗ Vö. még szlk. *nosidlo*, *nosidlá* [többes szám] 'hordágy'; or. *носилку* [többes szám], (N.) *носила* 'ua.; állvány(zat), ravatal'; stb. ⊕ Az egyes változatok hangrendi kiegyenlítődéssel keletkeztek. A *nyoszolya* alak még palatalizáción is keresztülment. A 2. jelentés metafora; ez eredetileg egy fajta keskeny (fekvő)padra vonatkozott.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 357; TESz.; EWUng. • Vö. *nyoszolyó*, *panasz*

nyoszolyó × **A:** 1395 k. *nozolyo* (BesztSzj. 73.); 1405 k. *nuzolo* (SchlSzj. 256.); 1673 *nyoszolyoi* (NySz.); 1704 e./ *nyoszolók* (NySz.); 1863 nagy-*nyuszolyó* (Kriza [szerk.] Vadr. 459); NYJ. *nüszürök*, *nyaszalu*, *nyiszoró*, *nyoszoláim*, *nyuszujáknak* (ÚMTsz.) **J:** 'a menyasszony körül segédkező (asszony, lány) | Brautführerin, Brautjungfer' – De vö. 1548 *Nozolyo azonnak* 'a menyasszony körül segédkező asszony | Brautführerin' (Oklsz. *nyoszolyó-asszony* a.); 1568 *nászoló leánt* [? ✎] 'a menyasszony körül segédkező lány | Brautjungfer' (LevT. 2: 34)

■ Valószínűleg az összetételi előtag önállósulásával jött létre. | ⊕ A *nyoszolyóasszony* (↑) és a *nyoszolyóleány* (↑) szavakból keletkezett. Az összetétel utótagja: →*asszony*, ill. →*leány*. Az összetételi előtag valószínűleg szóhasadással keletkezett a →*nyoszolya* szóból; a szóvégi

hangváltozás azzal magyarázható, hogy a népetimológia a szót folyamatos melléknévi igenévnek érzékelt ('a menyasszonyi ágy elkészítésében segédkező <személy>' jelentésben). A magyarázat gyenge pontjai, hogy az összetételek későbből adatolhatók, mint a *nyoszolyó*, valamint hogy a *nyoszolyó* 'menyasszonyi ágy' jelentése nem adatolható. A változatok többsége a folyamatos melléknévi igenév jegyeit hordozza. – Az összetett szavakból a *nyoszolyó* eltérő hangalakú változatai is kimutathatók; vö. *nyoszolóleány* (1833–1847: Ethn. 78: 576); *nyüszölány* 'nyoszolyólány' (1838–1845: MNyTK. 107: 29); stb. A *nyoszolyóasszony* és *nyoszolyóleány* összetételek alapján hasonló összetételek születtek: *nyoszolyófánk* 'lakodalomra sült fánk' (1846: NSz.); *nyüszüpopácsa* 'apró lakodalmi sütemény' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 511); stb.

📖 Kniezsa: SzlJsz. 357; MNy. 61: 466; TESz.; EWUng. • Vö. *asszony, leány, nyoszolya*

nyög **A:** 1372 u./ *neguen* [sz.]; *newgefekuel* [sz.] (JókK. 4, 116); 1416 u./¹ *nèget* (BécsiK. 104); 1863 *Nyég* (Kriza [szerk.] Vadr. 510); NYJ. *nyég, nyüg* (ÚMTsz.) **J: 1.** 1372/ 'fohászodik | zu jmdm beten' (JókK. 4) (↑); **2.** 1416 u./¹ 'fájdalmasan, szaggatottan, nehéz kilégzéssel sóhajt; nyöszörög | schmerzlich, angestrengt seufzen, stöhnen; wimmern' # (BécsiK. 104) (↑); **3.** 1416 u./¹ 'szenved, tengődik; <bajt, nehézséget, megpróbáltatást> elszenved, elvisel | leiden, sich fristen; erleiden ertragen <Plage, Schwierigkeiten, Prüfung>' (BécsiK. 63); **4.** 1519 '(galamb) turbékol | turteln' (CornK. 135); **5.** 1766 'akadozva, dadogva beszél; akadozva kimond | stottern; stotternd aussprechen' (NSz.) **Sz: ~és** 1372 u./ (JókK. 116) (↑) | **~edelem** 1456 k. *neghedelmes* [sz.] 'nyögés, fájdalmas sóhajtás | Stöhnen' (SermDom. 1: 4) | **~edelmes** 1456 k. 'sóhajtozó, szenvedő | seufzend, stöhnend' (SermDom. 1: 4) (↑) | **~décsel** 1771 *nyögdétsel* (NSz.)

■ Onomatopoeitikus eredetű szócsalád. | ☉ A →*nyekeg* szócsalád tövével állhat kapcsolatban. Az 1. jelentés metonímia az eredeti 2. jelentés alapján; vö. *fohászodik* (→*fohász*). A 2. és 3. jelentés viszonyához vö. ném. *seufzen* 'sóhajt'. A 4. jelentés részben talán a lat. *gemere* 'sóhajt, sóhajtozik; turbékol' szóból jött létre. Az 5. jelentés metafora a 2. jelentés alapján.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyekeg*

nyögér † **A:** 1285 *Neugarios* [lat. *-ios* végződés] (MNy. 49: 304); 1285 *Neugares* [lat. *-es* végződés] (MNy. 49: 304); 1390 *Newger* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 2: 780); 1432 *Neger* [HN.] (Csánki: TörtFöldr. 3: 244); 1867 *Nyögér* [HN.] (CzF.) **J:** 'a király kun származású katonái, szolgálói | kumanischer Gefolgsmann des Königs'

■ Valószínűleg kun jövevényszó. | ☹ CC. *noga[r]* [ejtsd: *nögär*] '(baj)társ, pajtás; szolgál, törzsfő fegyveres kíséretének tagja'; – ujj. *nökür* 'ua.'; balkár *nögär, nögör* 'ua.'; stb. [*<* mong. (kmong.) *nökör, nöker* 'fegyveres segítő; (baj)társ, fegyvertárs']. Nyugat-ázsiai és kelet-európai vándorszó. ☉ A *nyögér*-ek IV. (Kun) László király (ur. 1272–1290) katonai kíséretében szolgáló fegyveresek voltak. IV. Lászlót az édesanyja kun származása miatt kunnak is nevezték.

📖 MNy. 49: 304, 72: 18; Ligeti: TörK. 110, 411; EWUng.

nyöszög × **A:** 1708 *Nyöfzögni* [sz.] (Pápai Páriz: Dict.); 1785 *nyöszöngését* [sz.] (NSz.); 1841 *nyüszögve* [sz.] (NSz.); 1886 *nyeszegtetett* [sz.] (NSz.) **J: 1.** 1708 '(disznó) rőfög, sír | grunzen, quieken <Schwein>' (Pápai Páriz: Dict.) (↑); **2.** 1785 'nyöszörög | wimmern' (NSz.) (↑); **3.** 1935 '(súrlódó tárgy) zajt okoz, éles hangot ad; nyikorog | rascheln, zischen <sich reibender Gegenstand>; knarren' (Csúry: SzamSz. *nyeszeg* a.)

nyöszörög [1] **A:** 1756 *nyöszörögött* (MNy. 65: 346); 1792 *nyözförögni* [sz.] (Baróti Szabó: KisdédSz.); 1795 *nyeszergéseket* [sz.] (NSz.); 1876 *nyüszörögött* (NSz.); NYJ. *nyüszölög* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1756 'panaszos, halk sírás-, ill. nyögésszerű hangokat hallat | wimmern' # (MNy. 65: 346) (↑); 2. 1808 '⟨tárgy⟩ nyikorog | knarren' (NSz.)

■ Onomatopoeikus eredetű szócsalád. | ⊕ A szótő a →*nyüszít*, valamint a →*nyí* stb. szócsaládjának tövével áll összefüggésben. A szóvég mindkét esetben gyakorító képző. Az is lehetséges, hogy a szócsalád tagjai tulajdonképpen a →*nyí* származékai; ebben az esetben a szó belseji *sz* gyakorító képző.

📖 TESz. *nyöszörög* a.; EWUng. • Vö. *nyí*, *nyüszít*

nyöszörög → *nyöszög*

nyugalom [4] **A:** 12. sz. vége/ *nugulmabeli* (HB.); 1221 *Nugulm* [szn.] (MNL (OL) DL. 206866); 1293 *nugolm* oztol [HN.] (Oklsz.); 1329/ *Nyugulmfa* (Györffy: ÁMTF. 1: 279); 1372 u./ *nugolomual* (JókK. 156); 1508 *ñugomnekil* (NádK. 542); 1508 *ñvgalma* (DöbrK. 195); 1510 k. *nywgalomnak* (AporK. 182) **J:** 1. 12. sz. vége/ 'pihenés, nyugodt állapot | Ruhe, Rast' # (HB.) (↑); 2. 1792 'nyugállomány, nyugdíjas állapot | Ruhestand' (NSz.) **Sz:** **nyugalmatlan** 1372 u./ *nywgomlatlan* (JókK. 11) | **nyugalmas** 1416 u./¹ *ñugolmas* (BécsiK. 135)

nyugodalom Δ [4] **A:** 1372 u./ *nyugadalmara*, *nywgodalmra* (JókK. 119, 156); 1525 *ñogodalomnac* [? o: *ñogodalomnac*] (VitkK. 40); 1560 k. *Nywgodalom* (GyöngySzt. 204.) **J:** 1. 1372 u./ 'pihenés, nyugodt állapot | Ruhe, Rast' (JókK. 119, 156) (↑); 2. 1788 ? 'nyugállomány, nyugdíjas állapot | Ruhestand' (NSz.), 1791 'ua.' (NSz.) **Sz:** **nyugodalmas** 1519 *nywgodalmafok* (CornK. 68)

■ Származékszó egy finnugor eredetű töből. | ⊕ A tőhöz vö. →*nyugszik*. A szóvég *alom*, ill. *-dalom*. A *nyugodalom* a *bizodalom* (→*bízik*), →*lakodalom* hatására is keletkezhetett. – A *nyugi* '⟨nyugtató szó⟩' (1957: NSz.), szórövidülés a *nyugalom*-ból, *-i* kicsinyítő képzővel.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyugszik*

nyugat **A:** 1789 *nyugotra* (NyF. 50: 63); 1792 *nyúgati* [sz.] (Baróti Szabó: KisdédSz. *Nap* a.); 1801 *nyugott* (NSz.); 1811 *Nyugat* (NSz.); NYJ. *nyugutnak* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1789 'az az égtáj, amerre a nap lenyugszik | Westen' # (NyF. 50: 63) (↑); 2. 1795 'a Magyarországtól nyugatra eső tájak, országok | Abendland; die Länder und Kultur westlich von Ungarn, der Westen' # (NSz.); 3. 1881 'naplemente | Sonnenuntergang' (NSz.) **Sz:** ~**os** 1947 *nyugatos* 'a 2. világháború idején a nyugati országok egyikébe emigrált személy; a nyugati országokból hazatelepült, visszavándorló személy | West-Emigrant; Heimkehrer aus dem Westen' (NSz.)

■ Egy összetétel utótagjának önállósulásával keletkezett. | ⊕ A *napnyugat* (→*nap-*) szóból jött létre. Hasonló szemlélethez vö. →*kelet*¹; vö. még csuv. *χəvelanâs* 'nyugat' (csuv. *χəvel* 'nap <égitest>', *anâs* 'lenyugvás'); tat. *könbatâs* 'nyugat' (tat. *kön* 'nap <égitest>', *batâs* 'lenyugvás'). A 2. jelentés metonimikusan keletkezett az eredeti 1. jelentés alapján. A 3. jelentés a *napnyugat* összetétel eredeti jelentéséből alakulhatott ki. – A *nyugatos* 'a Nyugat folyóirat irányzatát követő' (1914: NSz.) származékszó a *Nyugat* irodalmi folyóiratnévből származik. – A (R.) *nyugat* 'nyugalom, biztonság, védettség' (1823: NSz.) változat nyelvújítás kori tudatos szóalkotás a →*nyugszik* tövéből *-at* névszóképzővel, a →*nyugalom* helyett.

📖 TESz.; MSFOu. 185: 64; EWUng. • Vö. *nap-*

nyugodalom → nyugalom

nyugszik [2/3] **A:** 1372 u./ *nyugatlā* [sz.] (JókK. 30); 1372 u./ *nyugoznakuala*, *nygonnak* (JókK. 143, 3), de vö. → *nyugalom*; 1416 u./¹ *megnugouec* [▽] (BécsiK. 64); 1416 u./² *nugoggatoc* [d-j] (MünchK. 33ra); 1456 k. el *nuguzik* (SermDom. 2: 277); 1531 meg ... *nyogozic* (TelK. 344); 1541 *nuguek* (KazK. 151) **J:** 1. 1372 u./ 'pihen; fekszik, alszik | ruhen; liegen, schlafen' # (JókK. 143); **2.** 1416 u./¹ 'csendes, békés állapotban van | Ruhe halten, ruhig bleiben' # (BécsiK. 295); **3.** 1416 u./¹ '(le)csillapodik, alábbhagy | sich beruhigen' (BécsiK. 64) (↑); **4.** 1416 u./² '(égitest) a látóhatár alá kerül | untergehen (Himmelskörper)' (MünchK. 36vb); **5.** [el-ik] 1519 'meghal | sterben' (JordK. 732); **6.** 1624 '(halott) eltemetve fekszik | ruhen (Leiche)' # (NySz.); **7.** [meg-ik] 1636 'beletörődik, beleegyezik vmibe, meg van elégedve vmivel | sich fügen, sich zufrieden geben' # (NySz.); **8.** 1804/ 'vmin alapszik, vmitől függ | beruhen, sich gründen' (NSz.) **Sz:** **nyugatlan** 1372 u./ 'nyugtalan | unruhig' (JókK. 30) (↑) | **nyugodt** 1372 u./ *njugottak* (JókK. 30) | **nyugat** 1416 u./¹ *megnugotom* <IGE> 'nyugtat, nyugoszt | beruhigen' (BécsiK. 181) | **nyughatik** 1416 u./¹ *nughatatlāfagot* [sz.] (BécsiK. 41) | **nyughatatlan** 1416 u./¹ [sz.] (BécsiK. 41) | **nyughatatlanság** 1416 u./¹ (BécsiK. 41) | **nyugt-** [birtokos személyjellel] 1416 u./ *nugtaiglan* (BécsiK. 109); [-(-o)t tárgyraggal] 1781 *nyugtót* (NSz.) | **nyugtalan** 1456 k. ? *nuktalanohit* [sz.] (SermDom. 2: 304); 1763 *nyugtalanokodol* [sz.] (NSz.) | **nyugtalanít** 1456 k. ? (SermDom. 2: 304); 1784 *Nyugtalanít* (Baróti Szabó: Kisdedsz. 61) | **nyugoszt** 1518 k. meg *nywgoztoja* [sz.] (PeerK. 332) | **nyugosztal** 1636 *nyugosztalnál* (NySz.) | **nyugtat** 1664/ *nyugtathassák* [sz.] (NySz.) **R:** **nyugton** 1808/ *nyugton* 'nyugodt, békés | ruhig' (NSz.)

■ Alapnyelvi örökség, finnugor kori tövel és magyar képzéssel. | ⊕ A tőhöz vö. ? vog. (AL.) *hont-* 'nyugszik'; osztj. (É.) *hōyol-*, *hōyol-* 'ua.; alszik'; md. (E.) *nuvse-*, (M.) *nuva-* 'szendereg, szundikál' [fgr. **hūy3-* 'pihen, nyugszik']. ⊕ A fgr. **η* a magyarban az **ηk* vagy **γ* fokon keresztül g-vé alakult; vö. → *agg*, → *jég* stb. A szó belseji *sz* gyakorító képző. A változatok sokszínűsége abból fakad, hogy a tőváltozat különböző fonetikai változatokkal együtt fordul elő. A kikövetkeztetett *nyug-* szótő a nyelvújítás korában újraéledt, és 'nyugvó, pihenő' jelentésben összetételek előtagjaként vált használatossá (először 1801 e.); vö. *nyugágy* 'nyugalmat biztosító ágy' (1823: NSz.), *nyugdij* (1823: NSz.) stb. Ritkán előfordul *nyug* 'nyugalom, biztonság, védelem' (1823: NSz.) jelentésben is.

📖 Bárczi: SzófSz.; NyK. 72: 153; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *nap-*, *nyugalom*, *nyugtatvány*

nyugta → nyugtatvány

nyugtatvány Δ **A:** 1815 *Nyugtatványt* (NSz.) **J:** 'nyugta, elismervény | Quittung'

nyugta **A:** 1845 *Nyugta* (Szily: NyÚSz.) **J:** 'elismervény | Quittung' #

■ A szócsalád alapja, a **nyugtatvány** latin mintára alkotott szóképzés. | ⊕ Vö. lat. (h.) *quietantia* 'nyugta, elismervény' [< lat. *quietare* 'megnyugtat, lecsendesít']. ⊕ Megfelelői: ném. *Quittung*; fr. *quittance*; stb.: 'nyugta, elismervény'. ⊕ A magyarban tudatos szóalkotás a *nyugtat* 'megnyugtat, lecsendesít' (*nyugszik* 'nyugalomban van') szóból -*vány* névszóképzővel. Hasonló szemlélethez vö. → *menedék*. ⊕ Korábbi, mára elavult megnevezések: *nyugtató írás* (1776–1821: NSz.); *nyugotvány* (1780 k.: Nyr. 30: 426) stb.

■ A **nyugta** rövidülés. | ⊕ A *nyugtatvány*-ból keletkezett szórövidüléssel.

▣ A SZÓCSALÁDHOZ MÉG | ⊕ Nyelvújítási szavak.

nyújt **A:** 13. sz. közepe/ kyniuhhad [nyuht □] (ÓMS.); 1372 u./ nywÿtuan [sz.] (JókK. 155); 1395 k. nÿhthow [sz.] (BesztSzj. 780.); 1405 k. nuto [sz.] (SchlSzj. 1433.); 1416 u./¹ ki noita (BécsiK. 59) **J:** **1.** 13. sz. közepe/ 'húz, von | ziehen' (ÓMS.) (↑); **2.** 1372 u./ '(testrészt, kézben tartott tárgyat) kiegyenesítve tart, vmely irányba közelít | vorstrecken' # (JókK. 155) (↑); **3.** 1395 k. ? 'hosszabbít; (széttéríthető v. rugalmas anyagú tárgyat) kiterjeszt, nagyobb terjedelművé formál | verlängern; ausbreiten, dehnen, strecken' # (BesztSzj. 780.) (↑), 1416 u./¹ 'ua.' (BécsiK. 7); **4.** 1416 u./² '(kezében tartott tárgyat) vkinek átad, felajánl, átenged | überreichen' # (MünchK. 13rb); **5.** 1544 'időben elhúz | in die Länge ziehen' # (Oklsz.); **6.** 1627 '(bizonyítékot, lehetőséget stb.) ad, szolgáltat, jelent | (dar)bieten, gewähren' # (NySz.); **7.** 1872 'üt, ver | prügeln' (NSz.) **Sz:** ~**ó** 1395 k. <FN> '(szekér alkatrészének nevéként) | (Bauteil eines Fuhrwerks)' (BesztSzj. 780.) (↑); 1863 '(tornaszer nevéként) | Reck' (Bánhidi: Sportny.) | ~**ózik** 1506 nyoytozwan [sz.] (WinklK. 160) | ~**ózkodik** 1803 nyújtózkodik (NSz.)

nyúl² **A:** 1372 u./ nÿvla (JókK. 21); 1555 nyolok (LevT. 1: 152); 1588 meg nyul (Frankovics: Haszn. 101a) **J:** **1.** 1372 u./ 'vhová, vmi felé a kezét nyújtja | nach etw greifen, langem' # (JókK. 21) (↑); **2.** 1493 k. 'időben hosszúra terjed, eltart | sich in die Länge ziehen' # (FestK. 54); **3.** 1519 'térben vmeddig ér, húzódik, terjed | sich ausdehnen, sich erstrecken' # (JordK. 191); **4.** 1524 'ártó szándékkal közeledik vkihez, árt vkinek | jmdm etw anhaben' (MNY. 25: 69); **5.** 1527 'megfog, megérint | anrühren' # (ÉrdyK. 44); **6.** 1536 'kinyújtózva leveti magát, elterül | sich hinstrecken, hinwerfen' # (Pesti: Fab. 59v); **7.** 1536 '(munkához, tevékenységhez) hozzáfog, belekezd | anfangen, beginnen' (Pesti: Fab. 61a) **Sz:** ~**ás** 1493 k. nÿwlasath (FestK. 70) | ~**ós** 1592 nyúlós (Cisio H1a) | ~**ánk** 1752 nyulánk (MNY. 71: 124) | ~**vány** 1786 érnulovány (Szily: NyÚSz.) | ~**ik** 1790 nyúljék 'kitágul, kibővül | sich ausdehnen' (NSz.); 1800 'sűrű, nyúlós, nyálkás | zähe, schleimig sein' (Márton J.: MNSz.–NMSz.); 1867 'hosszúra nyújt, kitágít, széthúz | sich in die Länge ziehen' (CzF.)

■ Alapnyelvi örökség, finnugor kori tövel és magyar képzéssel. | (≡) A tőhöz vö. zürj. (Sz.) *ñojd-* 'szétesik, széthullik; elkopik <ruházat>', *ñojkal-* 'kibővít, kibővül, kinyúlik <ruházat, a viseléstől>'; votj. (Sz.M.) *nujt-* 'kibővül, kinyúlik', (M.) *nujal-* 'kinyúlik, megnyúlik' [fgr. **nðjz-* vagy **ñðjz-*: 'megnyúlik, kinyúlik'; a szótövet vö. esetleg a →*nyúz* tövével]. (⊕) A szó belseji **j* és a finnugor szó eleji **n* esetén a magyarban és a zürjénben palatalizálódás mehetett végbe. – A magyarban a **j* töelem beolvadt az előtte levő magánhangzóba. A *nyújt* műveltető képzővel keletkezett; a *j* a **kt* műveltető képző *k* elemének folytatása (vö. (13. sz. közepe/: ↑)). A →*nyúl²* szóvége *-l* gyakorító képző; vö. →*horol*, →*töröl* stb. A *nyújt* mindegyik jelentése visszavezethető a 'húz, szélesít, kinyújt' alapjelentésre; a →*nyúl²* jelentései részben a kézmozdulattal kapcsolatos alkalmazáson (az 1. jelentés, abból pedig pl. az 5. jelentés), részben az 'elnyúlik, kiterjed' (vö. 2., 3. jelentés) alapjelentésen nyugszanak. – A *nyúlik* származékszó valószínűleg a nyelvújítás korában keletkezett. A 'nyúlós, nyálkás' jelentéshez azonban vö. *nyúló* 'tágítható, nyúlós' (1577 k.: OrvK. 215), a →*nyúl²* folyamatos melléknévi igeneve.

☞ Szinnyei: NyH.; NyK. 67: 334; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *nyúlgát, nyurga, nyúz*

nyúl¹ **A:** 1086 *Nulu* [HN.] (Györffy: DHA. I: 253); 1138/ *Nulos* [sz.] [SZN.] (MonStrig. 1: 91); 1288/ *Nyulas* [sz.] [HN.] (Györffy: ÁMTF. 2: 613); 1395 k. *nul* (BesztSzj. 1064.); 1540 k. *Nyolrosa* (MNY. 11: 134); 17. sz. eleje *Nyull* (MNY. 11: 135) **J:** **1.** 1086 'hosszú fülű, rövid farkú, mezőn, erdőben stb. élő rágcsáló állat; az előbbihez hasonló, kisebb, földbe vájt üregekben élő rágcsáló állat, ill. ennek házasított változata | Hase; Kaninchen' # (Györffy: DHA. I: 253) (↑); **2.** [főleg E/3. személyű birtokos személyjellel] 1587 'a disznó hasa két

oldalán elnyúló, a mellső lábak között egybefutó hosszú, vékony hús | Art Fleischstück vom Schwein' (Oklsz. 3. *nyúl* a.) **Sz:** ~**as** 1138/ [SZN.] (MonStrig. 1: 91) (↑)

■ Örökség az uráli korból. | ⊖ Zürj. (KP.) *ńimal*; md. (E.) *numolo*, (M.) *numol*; lp. (norv.) *njoammel*; jur. *ńāwa*; szelk. *ńoma*, *ńōma*; stb.: 'nyúl' [uráli **ńoma*, fgr. **ńoma-lz*: 'ua.']. ⊕ A finnugor adatokban szereplő *l* képzőelem annak bizonyosságául szolgál, hogy alapnyelvi képzőről van szó. A magyar szó belseji *u*-ja a szó belseji **m* spirantizációja következményeképp jöhetett létre, sőt, ehhez a hangsúlyos szótag hangzónyúlása is hozzájárulhatott. A másodlagos, metaforikus 2. jelentéshez vö. (N.) *fűles* 'nyúl; a disznó hasa két oldalán elnyúló, a mellső lábak között egybefutó hosszú, vékony hús' (→*fül* is).

📖 Szinnyei: NyH.; DunSz. 11: 46; TESz.; MSzFE.; EWUng. • Vö. *angóra*-, *nyúlgát*, *nyúlszáj*, *nyuszi*

nyúl² → *nyújt*

nyúlgát **A:** 1859 *nyulgát* (BpHírlap 1859. máj. 11.: [3]); 1862 *nyúlgáttal* (MNy. 55: 80) **J:** 'az eredeti védőgátat kiegészítő, hevenyészett, második töltés | provisorische Deicherhöhung'

■ Összetett szó. | ⊕ Az utótag a →*gát*. Előtagja bizonytalan; azonos lehet a →*nyúl²* 'hosszú fülű, rövid farkú rágcsáló állat', esetleg a *nyúl* 'kinyúlik, kiterjed' (→*nyújt*) szavakkal. A keletkezés ugyancsak bizonytalan; a szó a gátfajta hosszan elnyúló voltára vagy rohamos növekedésére utalhat. Eredetileg nyelvjárási szó volt, később a műszaki nyelvben vált használatossá.

📖 MNy. 55: 80; TESz.; EWUng. • Vö. *gát*, *nyújt*, *nyúl¹*

nyúlszáj **A:** 1808 *Nyúl fájú* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); 1838 *Nyúlszáj* (Tzs.) **J:** 'függőlegesen szétnyílt ajak mint születési rendellenesség | Hasenscharte'

■ Összetett szó. | ⊕ A →*nyúl¹* + →*száj* összetételi tagokból, birtokos jelzős, jelöletlen alárendeléssel keletkezett. Az összetétel keletkezésének alapja, hogy a szétnyílt ajkak a nyúl szájára emlékeztetnek. Hasonló szemlélethez vö. lat. *labium leporinum*; ném. *Hasenscharte*; fr. *becde-lièvre*; stb.: 'nyúlajak'. A magyar szónak az idegen nyelvi megfelelőkhöz való viszonya nem egyértelmű. ⊖ Korábbi megnevezése: 1409 *Nyulayakw* [sz.], [SZN.] 'ua.' (TESz.); 1436 *Nywlayakw* [SZN.] [sz.] (Oklsz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyúl¹*, *száj*

nyurga **A:** 1774 *nyurga* (NSz.); 1863–1879 *nyulga* (NSz.) **J:** 1. 1774 ? 'magas és sovány | hochgeschossen und hager' # (NSz.) (↑), 1801 'ua.' (MNy. 46: 189); 2. 1774 ? 'élhetetlen, gyenge | unbeholfen, schwächig' (NSz.) (↑), 1816 'ua.' (Gyarmathi: Voc. *Nyuzga* a.)

■ Bizonytalan eredetű, esetleg származékszó. | ⊕ Az alapszó a *nyúl* 'nyúlik' (→*nyújt*) lehet. A szóvég analógiás keletkezésű lehet; vö. *balga* (→*balgatag*); vö. még *rozoga* (→*rozzant*). Az *r* ~ *l* hangváltakozáshoz vö. →*botlik* : *botorkál*, →*illik²* : →*iringál*. A 2. jelentés metonímia.

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyújt*

nyuszi **A:** 1866 *nyuszi* (NSz.) **J:** 'nyulacska | Häslein' #

■ Játszi szóalkotással keletkezett származékszó. | ⊕ A (N.) *nyusz* állathívogató szóból keletkezett *-i* kicsinyítő képzővel; vö. *beci* (→*bece*), →*boci* stb. A *nyusz* játszi szóalkotással keletkezett a →*nyúl*¹ szóból. ⊖ Korábbi, régi megnevezése másik kicsinyítő képzővel: *nyúszka* 'nyulacska' (1795 k.: NSz.).

📖 MNy. 5: 284; TESz.; EWUng. • Vö. *nyúl*¹

nyuszt A: 1229/ *Nuz* [SZN.] (VárReg. 346.); 1308 *Nuuz* [SZN.] (MNy. 11: 424); 1395 k. *nuz* ber (BesztSzej. 1071.); 1515 *nwzth* (Oklsz.); 1516 *Nussal*, *Nwsth* suba (Zolnai Gy.: Nyelvelml. 205); 1554 *nyusztos* [?/✂] [sz.] (MNyRét. 454) J: 1. 1229/ ? 'a menyétfélék családjába tartozó, hátán sötétbarna, hasán sárgás szőrű, macska nagyságú ragadozó állat; coboly | Edelmarder; Zobel (Martes martes)' (VárReg. 346.) (↑), 1395 k. 'ua.' (BesztSzej. 1071.) (↑); 2. 1515 'nyusztprém; cobolyprém | Marderfell; Zobelfell' (Oklsz.) (↑)

■ Örökség a finnugor, esetleg az uráli korból. | ⊖ Vog. (T.P.) *ńoks* 'coboly'; osztj. (V.) *ńōγas* 'ua.'; zürj. (V.) *ńíz* 'menyétféle ragadozó', (Pecs.) *ńíz* 'coboly'; votj. (R.) *ńíz*, *naž* 'ua.'; észt *nugis* 'nyuszt'; – ? jur. *noxo*, *noha* 'sarki róka' [fgr. (? uráli) **ńukše*, esetleg **ńuk3-š3*: 'coboly menyétféle ragadozó']. ⊗ Megfelelői: juk. *noχšo*; tung. *ńekē*, *nekē*: 'coboly'. ⊕ A magyarban az eredeti változat a *nyusz* lehetett; a szó belseji **kš* > m. *sz* hangváltozáshoz vö. →*ősz*¹. A szóvégi *t-s* változat másodlagos keletkezésű; valószínűleg a →*nyest* analógiájára keletkezett. Az is lehetséges, hogy egy eredeti *t* kicsinyítő képzős változat származéka (vö. →*evet*, →*menyét* stb.), amely azonban a *nyuszt* alak felbukkanásakor már nem volt eleven. A szó eleji *n*-es, ill. szó belseji *s*-es változatok ugyancsak a →*nyest* ((N.R.) *nest*) hatásával magyarázhatók.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng.

nyuvad × A: 1757 meg-*nyuvadott* vala (NSz.); 1777 meg-*nyúvadni* [sz.] (NSz.); 1794 *nyivadok* (NSz.); NYJ. *nyovad* (MTsz.) J: 'fullad | ersticken (intrans.), ertrinken'

nyuvaszt × A: 1770 meg-*nyuvaszt* (NSz.); 1815 meg-*nyivasztani* [sz.] (Nyr. 3: 268); NYJ. *nyovaszt* (NyK. 31: 414) J: 'fullaszt, fojt | ersticken (als Transitiv), ertränken'

■ Belső keletkezésű szócsalád, valószínűleg szóhasadás eredménye. | ⊕ Feltehetőleg a →*nyomvad*, ill. a *nyomvaszt* szavakból jött létre. A szó belseji nazális kieséséhez vö. →*ördög* stb. – A jelentésfejlődés 'agyonnyomódik, agyonnyom' > 'megöl, megöl, meggyilkol (tárgyas)' lehetett.

📖 TESz.; Benkő: FiktI. 115; EWUng. • Vö. *nyomvad*

nyuvaszt → *nyuvad*

nyúz A: 1211 ? *Niuizou* [ɔ: *Nuhzou*] [sz.] (PRT. 10: 54); 1237 *Nuza* [sz.] [SZN.] (ÓMOlv. 91); 1399 *Nyuzuth* [sz.] [SZN.] (Oklsz.); 1506 *nywzwan* [sz.] (WinklK. 334); 1538 meg-*nyózzák* vala [✂] (RMKT. 2: 16) J: 1. 1211 ? 'vminek a bőrét lefejt, lehúzza | häuten, abbalgen' # (PRT. 10: 54) (↑), 1504 'ua.' (Oklsz.); 2. 1399 ? 'kínoz, gyötör | schinden, grausam quälen (abstr.)' # (Oklsz.) (↑), 1506 'ua.' (WinklK. 334) (↑); 3. 1527 'vmitől megfoszt; nyomorgat, kötelezettséggel túlterhel | plündern; bedrücken' (ÉrdyK. 26); 4. 1775 '(mondanivalót, zeneművet) analomig ismét, művésziesség nélkül játszik | bis zur Langeweile wiederholen (ein Thema, ein Musikstück)' (NSz.); 5. 1847 'időben kelleténél jobban elnyújt; időt lassan, unalmasan eltölt | in die Länge ziehen; die Zeit eintönig verbringen' (NSz.); 6. 1882 'gondatlanul visel, nyű | abnützen' (NSz.)

■ Valószínűleg örökség, finnugor kori tövel, magyar képzéssel. | ⊕ A tő megfelelései vitatottak. ⊖ 1. Vog. (T.) *nōj-*, (AL.) *nūjjāl-* 'nyúz'; votj. (K.G.) *nij-* 'nyúz, lenyúz' [fgr. **nūjz-* '(meg)nyúz, lenyúz'; a tőhöz vö. esetleg →*nyújt*]. ⊖ 2. Lp. (N.) *njuovvá-* 'megöl, leöl <állatot élelmekészítés céljából>; megnyúz <késsel>' [fgr. **nōβe-* 'megnyúz']. ⊕ A szóvég *-z* gyakorító képző; vö. →*néz*, →*vonz* stb. Mindkét magyarázat esetén a szó belseji *ú* hosszúsága a finnugor szó belseji mássalhangzó ősmagyar fejlődésének köszönhető. A 4. jelentés olyan kifejezésekben jött létre, mint az *ugyanazon bakot nyúzza* (1585: Cal. 126) az eredeti 1. jelentés alapján.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; UEW. 326; EWUng. • Vö. *nyújt*

nyű¹ [2/1] **A:** 1138/ ? *Nue* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 132); 1416 u.² *meghōue* (MünchK. 66rb); 1456 k. *ky neuitekh* (SermDom. 1: 298); 1456 k. *kynunÿ* [sz.] (SermDom. 2: 542); 1528 kw *nywvitek* (SzékK. 362); 1536 *nyívék* [✍] (NySz.); 1781 e./ *nōni* [sz.] (NSz.); 1781 *nyölt* [*nyöl* □] [sz.] (MNy. 57: 489); 1808 *Nyövní* [sz.] (Sándor I.: Toldalék); 1838 *Nyölni* [*nyöl* □] [sz.] (Tsz.); NYJ. *nyön* (MTsz. 2. *nyű* a.); *nyűji* (ÚMTsz.); *nyűll* [□] (MTsz. *nyűll* a.) **J:** 1. 1138/ ? 'tép, szaggat; kitép, kihúz <növényt, szórt stb.> | reißen, zausen; rupfen, raufen' (MNy. 32: 132) (↑), 1416 u.² 'ua.' (MünchK. 66rb) (↑); 2. [főleg *el~*] 1550 '⟨ruhafélét⟩ koptat, viseltessé tesz | abtragen abnützen <Kleidungsstücke>' (LevT. 1: 75) **Sz:** ~**vik** [főleg *el~*, *meg~*] 1519 k. 'elhasználódik, kopik <különösen ruhaféle>; lesoványodik <állat> | sich abnützen, verschleiben <bes. Kleidungsstück>; abmagern, sich abzehren <Vieh>' (DebrK. 80)

■ Örökség az uráli korból. | ⊖ Vog. (T.) *nūw-* '(meg)tép, tépked'; ? finn *nyki-*, *nykki-* 'tépked, szaggat; tép, (tollat) foszt, kopaszt; (bele)harap'; – szelk. *neker-*, *njakkan-* '⟨madarat⟩ kopaszt; (ki)gyomlál'; kam. *né?* 'kihúz' [uráli **níkz-* vagy **nükz-*: 'tép(des), szakít, kopaszt']. ⊕ A szó belseji **k* fejlődéséhez vö. →*jó?*. A szó eleji *n*-es másodlagos változatok a →*nő¹* szó hatására is utalhatnak. Egyes változatok szóvégi *l* és *n* hangjához vö. →*fő¹*, →*nő¹*. A 2. jelentés metafora. A *nyű¹* szó *nyűvik* származékkal való kapcsolatához vö. →*hall¹* : *hallik*, →*tör* : *törik* stb.

📖 UngJb. 17: 193; FUFA. 32: 46; NyK. 72: 153; TESz.; MSzFE.; Benkő: FiktI. 125; EWUng.

nyű² [7/1] **A:** 1067 k./ *Nÿwÿg* [sz.] [HN.] (Wenzel: ÁÚO. 1: 26); 1138/ ? *Nue* [sz.] [szN.] (MNy. 32: 132); 1208/ *Neueg* [sz.] [HN.] (VárReg. 332.); 1395 k. *niu*, *ny²* fereg (BesztSzj. 1148., 1134.); 1405 k. *nw* (SchlSzj. 1732.); 1633 *nyövekkel* (MNy. 89: 381); 1725–1764 *nyiv* (NSz.); 1763 *Nyév* (NSz.) **J:** 'féreg lárvája, kukac, fereg | Made, Wurm' **Sz:** **nyüves** 1220/ ? *Neues* [szN.] (VárReg. 121.); 1604 *Nyüves* (Szenczi Molnár: Dict.)

■ Alapnyelvi örökség az ugor, esetleg az uráli korból. | ⊖ Vog. (AK.) *nīχ_o* 'kukac'; osztj. (V.O.) *nījk* 'ua., fereg'; ? lp. (norv.) *njiwnjá* 'kicsi, fehér vagy szürkés rovar'; – ? szelk. *njénje*, *njeiju* 'csalétek, csali'; ? kam. *nejme* 'ua.' [ugor (? uráli) **nījz* vagy **nīβjz*: 'kukac, fereg']. ⊕ A magyar szó feltehető előzményének **η*-je (~ obi-ugor **ηk*) egy ugor kori nyelvjárási különbséggel, ill. esetleg a szó onomatopoetikus jellegével magyarázható; a szó belseji hangkapcsolat változásához vö. →*hő²*, →*nő²* stb.

📖 Szinnyei: NyH.; TESz.; MSzFE.; EWUng.

nyűg **A:** 1510 k. *Nywketh* (OkI Sz.); 1524 *Nyget* (OkI Sz.); 1545 *nügnék* (OkI Sz.); 1577 *niw²gh* (KolGI.); 1595 *Nyeüug* (Ver. 21.) **J:** 1. 1510 k. 'lószőrből v. kötélből font béklyó; kötelék | Fessel aus Roßhaar od. Strick; Band <aus Gewebe, Leder usw.>' (OkI Sz.) (↑); 2. 1761 'nyomasztó teher, baj, kényszerűség | Last, Zwang' # (NSz.) **Sz:** ~**öz** 1565 *niügzéseiért* [sz.]

'leigáz | unterjochen' (NySz.); 1611 *Nyügözni* [sz.] '(meg)bilincsel, megkötöz, leláncol | fesseln' (Szenczi Molnár: Dict.); [*le-*] 1861 *lenyügözni* [sz.] 'legyőz, legyűr | überwältigen' (NSz.) | ~**ös** 1611 *Nyügös* 'megbéklyózott | gefesselt' (Szenczi Molnár: Dict.); 1807 'nyafka, zsémbes | pimpelig' (Márton J.: MNSz.–NMSz.)

■ Ismeretlen eredetű. | ⊕ A korábbi változatok *i-ző* változatok lehettek. A 2. jelentés átvitt értelmű. ⊕ Az ótörökből való egyéb származtatása téves.

📖 Bárczi: SzófSz.; TESz.; MNy. 78: 204; EWUng.

nyüst A: 1405 k. *nyfth* (SchlSzj. 2109.); 1561 *nizt* (OklSz.); 1585 *Nywst* (Cal. 606); 1604 *Núft* fanalakon (Szenczi Molnár: Dict. *Rádus* a.) **J:** 1. 1405 k. 'szövőszéknek, szövő gépnek a hosszanti fonalakat megemelő alkatrésze | Schaft, Flügel des Webstuhles' (SchlSzj. 2109.) (↑), 1490 k. 'ua.' (NagyvGl. 185.); 2. 1560 k. 'szövőszéken, szövetben a hosszanti szálak összessége | Gesamtheit der Kettfäden' (GyöngySzt. 3085.); 3. 1804 'vastagabb fonal, zsineg, zsinór | Spagat, Schnur' (NSz.); 4. [főleg tárgyraggal] 1868 '(enyhébb szitokszóként) | (als milderer Schimpfw.)' (NSz.)

■ Bolgár jövevényszó. | ⊖ Blg. *ници* [többes szám] 'nyüst', (R.) *ница* 'fonál' [< blg. (R.) *нитъ* 'ua.']. Vö. még blg. *ницелка* 'nyüst', *ницка* 'fonál'; stb. ⊕ A szövőszék alkatrészének megnevezésére szolgáló szó jelentésének alapja, hogy eredetileg ez az alkatrész vastag fonálból készült. – A 2., 3. jelentés valószínűleg metonímia. A 4. jelentés úgy keletkezhetett, hogy az összegubancoló fonalak szidása szitokszóvá válhatott. ⊕ Tájszóként is élő textilipari műszó.

📖 MNy. 7: 1; TESz.; MNy. 81: 354; EWUng. • Vö. *nyüstöl*

nyüstöl A: 1790 k. *nyüftölte* (MNy. 53: 519); 1885 *nyüszöl* (Nyr. 14: 528); NYJ. *nyüsöl*, *nyüstel* (ÚMTsz.) **J:** 1. 1790 k. '(ruhát) nyú, koptat | abnützen, strapazieren (Kleid)' (MNy. 53: 519) (↑); 2. 1816 'nyugtalanul ide-oda járkál, sürgölődik; igyekszik, iparkodik | unruhig hin und her gehen, geschäftig tun; sich befleißigen' (Gyarmathi: Voc. 99 [ɔ: 107]); 3. 1895 'elver, elpáhol | verprügeln' (Nyr. 24: 192)

■ Belső keletkezésű, de kialakulásmódja vitatott. | 1. Származékszó. | ⊕ A →*nyüst*-ből keletkezett igeképzővel. A származtatás azzal magyarázható, hogy a *nyüst* a szövőszéknek egy ide-oda járó, gyorsan mozgó alkatrésze. 2. Származékszó egy fiktív töből. | ⊕ A szótó valószínűleg onomatopoeitikus eredetű és a →*nyüzsög* tövével függ össze. ▣ ⊕ A szóvég *-töl* gyakorító képző; vö. →*szöszmötöl*. A két értelmezést közelebb hozza egymáshoz az, hogy az első esetben a →*nyüzsög*, a második esetben a →*nyüst* jelentéstan hatásával kell számolnunk. Az 1. és 2. jelentés viszonyához vö. ném. *strapazieren* 'elkoptat, elhasznál (ruhát) kimerít, agyonhajsol'. A 3. jelentés feltehetőleg az 1. jelentés alapján keletkezett; ehhez vö. ném. *abreiben* 'ledörzsöl', (argó) 'összever, elpáhol'. ⊖ Ugyanebből a töből (vö. a 2. értelmezést) vagy egy mesterségesen alkotott töből (vö. 1. értelmezést): *nyüslet* 'nyugtalanul fel-alá járkál' (1816: Gyarmathi: Voc. 99 [ɔ: 107]); *nyüstököl* 'ua.' (1863: Kriza [szerk.] Vadr. 511). ⊕ A →*nyü*¹ szóval való etimológiai összefüggése kevésbé valószínű, az 1. jelentés kialakulásához azonban ez az ige is hozzájárulhatott.

📖 TESz., *nyüslet* a. is; EWUng. • Vö. *nyüst*, *nyüzsög*

nyüszít A: 1838 *Nyiszít* (Tsz.); 1843 *nyüszítve* [sz.] (NSz.) **J:** 'nyöszörög, vinnyog, szüköl, fájdalmasan vonyít (kutya) | winseln (Hund)' #

■ Onomatopoeitikus eredetű szócsalád. | ⊕ A szótó összefüggésben áll a →*nyöszög* és a →*nyí* stb. szócsaládjával is. A szóvég műveltető igeképző gyakorító funkcióval. Az sem zárható

ki, hogy a *nyüszít* tulajdonképpen a \rightarrow *nyí* származéka; ebben az esetben a szó belseji *sz* gyakorító képző.

📖 TESz.; Benkő: Fiktl. 56; EWUng. • Vö. *nyí, nyiszál, nyöszög*

nyüzsög [1] **A:** 1634 *nyüzsögnek* [✍] (Nyr. 46: 173); 1787 *nyüsgésekkel* [sz.] (NSz.); 1791 *nyüzseg* (NSz.); 1794 *nyüzsögnek* (NSz.); 1803 *nyözsög* (NSz.); 1821 *nyüzgölődések* [sz.] (NSz.); 1842 *nyüzsöng* (NSz.); NYJ. *nyezseg* (ÚMTsz.); *nyizség* (MTsz.) **J:** **1.** 1634 'hemzseg | wimmeln' # (Nyr. 46: 173) (↑); **2.** 1797 'szorgoskodik, sűrög-forog; érdekből sürgölődik | sich beeifern, geschäftig sein; aus Interesse geschäftig tun' # (NSz.); **3.** 1818 'fészkelődik, hánykolódik | sich hin und her werfen, sich herumwerfen' (NSz.)

■ Onomatopoetikus eredetű szócsalád. | ⊕ Eredetileg az emberi vagy állati sokaság nyüzsgését kísérő hanghatások megjelenítésére. A szóvég *-g* gyakorító képző. A 2., 3. jelentés metafora. A *nyüzsög* és a \rightarrow *nyöszög* szócsalád fonetikai és jelentéstani kölcsönhatására vö. *nyüszög* 'nyüzsög, hemzseg' (1660: MNy. 89: 381), ill. *nyüzsög* 'nyöszörög, vinnyog csendesen sírdogál; rimánkodik' (1794: NSz.).

📖 TESz.; EWUng. • Vö. *nyüstöl*